

บทความพิเศษ

ครอง จันดาวงศ์กับการต่อสู้ ด้วยกำลังอาวุธของชาวนาอีสาน

สมชัย ภัทรนันทน์¹

ที่มา: <http://www.oknation.net.jpg>

¹ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ประจำ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

บทความนี้จะทำการศึกษาการต่อสู้ของชาวนาในเขตดงพระเจ้า
อำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดสกลนคร ภายใต้การนำของ ครอง จันดาวงศ์ โดย
ทั่วไปเรามักจะเข้าใจว่าการต่อสู้ด้วยกำลังอาวุธของชาวนาเป็นผลมาจากการ
เคลื่อนไหวของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย (พคท.) แต่ในความเป็น
จริงแล้วมีหลายพื้นที่ที่มีการต่อสู้ของชาวนาก่อนที่ พคท. จะเข้าไปเคลื่อนไหว
เขตดงพระเจ้าก็เป็นพื้นที่ประเภทดังกล่าว ชาวนารอบ ๆ ดงพระเจ้า
ได้เคลื่อนไหวต่อสู้และมีความขัดแย้งกับรัฐไทยอย่างรุนแรงมาก่อน ความ
ขัดแย้งดังกล่าวได้กลายเป็น ‘เชื้อไฟ’ ให้แก่การต่อสู้ด้วยกำลังอาวุธของ พคท.
ในเวลาต่อมา บทความชิ้นนี้จะแสดงให้เห็นว่า (1) การต่อสู้ของชาวนาเขต
ดงพระเจ้าซึ่งเป็นดินแดนชนบทอันห่างไกลมีความสัมพันธ์กับความ
เปลี่ยนแปลงทางการเมืองที่เกิดขึ้นที่กรุงเทพฯ อย่างใกล้ชิด ไม่ว่าจะเป็นการ
เปลี่ยนแปลงไปสู่ประชาธิปไตยหรือเผด็จการ ความเปลี่ยนแปลงนี้เป็นบริบท
สำคัญของการต่อสู้ของชาวนาเขตดงพระเจ้าภายใต้การนำของครอง จันดา
วงศ์ (2) การต่อสู้ของชาวนาเขตดงพระเจ้าภายใต้การนำของครอง จันดา
วงศ์ ได้สร้างเงื่อนไขอันดีแก่การต่อสู้ด้วยกำลังอาวุธของ พคท. ทำให้พรรค
สามารถแปรดงพระเจ้าเป็นฐานบัญชาการของการปฏิวัติในระยะต้นได้

ครอง จันดาวงศ์กับการเมืองของรัฐประเทศไทย

เนื่องการต่อสู้ของชาวนาในเขตสว่างแดนดินอยู่ภายใต้การนำ
ของครอง จันดาวงศ์ การทำความเข้าใจการต่อสู้ของชาวนาในเขตดังกล่าวจึง
แยกไม่ออกจากการศึกษาชีวิตของเขา ครองเกิดเมื่อวันที่ 28 มกราคม พ.ศ.
2451 ที่อำเภอเมือง (ในสมัยนั้นเรียกอำเภอธาตุเชิงชุม) จังหวัดสกลนคร
พ่อแม่ของเขาเป็นชาวย้อมมีอาชีพทำนา ครอบครัวของครองเคยยากจนมา
ก่อนแต่เนื่องด้วยความขยันขันแข็งจึงยกฐานะเป็นผู้มีฐานะดีในเวลาต่อมา
(คมสันต์ มาตุคาม, 2520, น. 26) ครองเป็นหนึ่งในเด็กอีสานจำนวนไม่มาก

นักในสมัยนั้นที่มีโอกาสได้เรียนจนจบชั้นมัธยมศึกษา การศึกษาเป็นส่วนสำคัญของการสร้างรัฐประชาชาติไทย ในปี พ.ศ. 2441 ร.5 ทรงได้จัดทำแผนการศึกษาหัวเมืองเพื่อสอนภาษาไทยและหลักสูตรส่วนกลางแทนการศึกษาท้องถิ่น แต่ในระยะแรกๆ การศึกษาดังกล่าวเป็นไปอย่างจำกัด จนถึงทศวรรษ 2470 จึงมีการศึกษาภาคบังคับสี่ปีในอีสาน (ดาร์วิน เมตตา-วิกันนท์, 2546, น. 106) การที่ครองมีโอกาสเรียนจนจบระดับมัธยมศึกษาที่โรงเรียนประจำจังหวัดคงเป็นเพราะครอบครัวมีฐานะดีและอาศัยอยู่ในตัวเมือง

หลังจากจบการศึกษาระดับมัธยมครองได้ศึกษาต่อจนจบประโยคครูมัธยมและได้รับราชการเป็นครูสอนหนังสือที่อำเภอสว่างแดนดิน (สมศักดิ์ ภูสุวรรณ์, 2546, น. 67-68) การเปลี่ยนฐานะจากลูกชาวนาชาติพันธุ์ย่อมาเป็นข้าราชการครูของครองเป็นตัวอย่างหนึ่งของการผนวกเอาผู้ที่ไม่ใช่คนไทยเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของรัฐประชาชาติไทย นอกจากรับราชการครูแล้วครองยังเป็นเกษตรกรที่ขยันขันแข็งจนสามารถยกฐานะเป็นคนบดีคนหนึ่งของอำเภอสว่างแดนดิน ในช่วงเวลาดังกล่าวครองไม่เคยยุ่งเกี่ยวกับการเมืองและไม่ได้มีความคิดก้าวหน้าแต่อย่างใด เช่น เมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 24 มิถุนายน 2475 ครองยังเห็นออกเห็นใจระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มากกว่าที่จะสนับสนุนคณะราษฎร (วิจิต จันดาวงศ์, 2552, น. 14)

ถึงแม้ว่าครองจะไม่กระตือรือร้นต่อการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 แต่การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวมีผลต่อชีวิตของเขาอย่างใหญ่หลวง การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองที่สำคัญหลังการล้มล้างระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์คือการสถาปนาระบอบรัฐสภาขึ้นในประเทศไทย ระบอบรัฐสภาได้เปิดช่องทางใหม่ในการแสดงออกของคนในภูมิภาคต่อปัญหาต่างๆ ของพวกเขาผ่านสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ภายใต้ระบอบ

รัฐสภา ส.ส. อีสานได้แสดงบทบาทอย่างโดดเด่นในสภา ความโดดเด่นของ ส.ส. อีสานมาจากความเข้มข้นในการทำหน้าที่ในสภาดังจะเห็นได้จากการที่ ส.ส. อีสานอภิปรายมากกว่า ส.ส. ภาคอื่นๆ (दारारत्न मेतदारिकानन्, 2546, น. 222) และการอภิปรายของพวกเขาก็เป็นไปอย่างดุเดือดเผ็ดร้อนจนพระยาพหลพลพยุหเสนา นายกรัฐมนตรีในสมัยนั้นถึงกับเอ่ยปากว่า ‘ทำไมพวก ส.ส. ทางภาคอีสานจึง “เฮี้ยว” นั้ก’ (อ้างในदारारत्न मेतदारिकानन्, 2546, น. 227) นอกจากนี้ ความโดดเด่นของพวกเขายังเกิดจากความสามารถในการรวมตัวกันเข้าชื่อเสนอญัตติเปิดอภิปรายทั่วไปเพื่อไม่ไว้วางใจรัฐบาล การอภิปรายของพวกเขาสอบความสำเร็จหลายครั้ง เช่น ในปี พ.ศ. 2478 พระยาพหลฯ ต้องลาออกเพราะกระทู้ที่เสนอโดยเสียง ไซย-กาล (ส.ส. อุบลราชธานี) เกี่ยวกับความไม่ชอบมาพากลของการซื้อขายที่ดินพระคลังข้างที่ ในเดือนกันยายน 2481 รัฐบาลต้องยุบสภาเพราะแพ้การลงมติในญัตติที่เสนอโดยถวิล อุดล (ส.ส. ร้อยเอ็ด) (दारारत्न मेतदारिकानन्, 2546, น. 191-192) ความสำเร็จครั้งสำคัญอีกครั้งหนึ่งของ ส.ส. อีสานคือการล้มรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามในการอภิปรายคัดค้านโครงการย้ายเมืองหลวงไปเพชรบูรณ์ในปี พ.ศ. 2487 ผู้มีบทบาทอย่างเข้มข้นในกรณีนี้คือทองอินทร์ ภูริพัฒน์ (ส.ส. อุบลราชธานี) และ เตียย ศิริจันทร์ (ส.ส. สกลนคร) (คายนธ์, 2552, น. 81-82)

ลักษณะเด่นที่สำคัญอีกประการหนึ่งของ ส.ส.อีสานที่มีบทบาทเด่นในรัฐสภาคือการเป็นปากเป็นเสียงให้กับคนยากคนจนในสังคม พวกเขาเคลื่อนไหวเพื่อลดอากรค่านา ยกเลิกเงินรัชชูปการ ลดอาญาบัตรค่าโค กระบือ การชลประทาน รวมทั้งการช่วยเหลือกรรมกร การเคลื่อนไหวในเรื่องเหล่านี้ดำเนินควบคู่ไปกับการต่อสู้เพื่อความอยู่ดีกินดีของคนอีสาน (दारारत्न मेतदारिकानन्, 2546, น. 248-252; 257-258) ด้วยเหตุที่พวกเขามีความเห็นอกเห็นใจชาวชนบทที่มีความเป็นอยู่อย่างแร้นแค้นทำให้

พวกเขาต้องขัดแย้งกับรัฐบาลที่ได้รับการสนับสนุนจากทหารที่ต้องการขยายและพัฒนากองทัพให้ทันสมัยอย่างขนานใหญ่ ระหว่างปี พ.ศ. 2476-2481 ส.ส.อิสานได้วิจารณ์งบประมาณทางการทหารและคัดค้านนโยบายเศรษฐกิจและนโยบายทางการเงินที่ไม่สนใจความต้องการอันเร่งด่วนของประชาชน ในชนบท ทองอินทร์ ภูริพัฒน์ได้ตั้งคำถามต่อการใช้จ่ายจำนวนมหาศาลในกิจการด้านการป้องกันประเทศและความมั่นคง เขาตั้งคำถามว่าเราควรจะเริ่มการป้องกันประเทศจากที่ใด? เราควรจะเริ่มจากการสร้างบ้านหรือเริ่มจากการสร้างรั้ว (Kobkua, 1995, p. 184) (คำขวัญของรัฐบาลในขณะนั้นคือประเทศเป็นบ้าน ทหารเป็นรั้ว)

พวกเขาเห็นว่าการที่รัฐบาลทุ่มงบประมาณไปพัฒนากองทัพนั้นทำให้ประเทศไม่มีโอกาสที่จะยกระดับชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชน ด้วยเหตุนี้จึงถึงเวลาแล้วที่ชาวชนบทจะลุกขึ้นมาต่อสู้เพื่อชีวิตที่ดีกว่าของตนเอง การวิเคราะห์ปัญหาจากมุมมองดังกล่าวทำให้ ส.ส.อิสานคัดค้านงบความมั่นคงอยู่เสมอในขณะที่เรียกร้องงบประมาณเพื่อการพัฒนาชนบทอย่างแข็งขัน ด้วยจุดยืนดังกล่าวทำให้ ส.ส.อิสานกลายเป็นผู้นำในการคัดค้านเผด็จการทหาร (Kobkua, 1995, p. 213) พวกเขาเปิดโปงการคอร์รัปชันของนายทหารระดับสูงและวิพากษ์วิจารณ์งบลับของทหาร คัดค้านการควบคุมสื่อมวลชน คัดค้านอำนาจอย่างไม่ชอบเขตของนายกรัฐมนตรี (Pasuk and Baker, 1995, น. 246) และประณามจอมพล ป.ว่าเป็นเผด็จการเช่นเดียวกับฮิตเลอร์ มุสโสลินี และขุนศึกญี่ปุ่น (Kobkua, 1995, p. 214)

ในขณะที่เป็นปฏิปักษ์กับจอมพล ป. ส.ส. อิสานกลุ่มนี้สนับสนุนปรีดี พนมยงค์เพราะว่าพวกเขาศรัทธาในนโยบายทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองของปรีดี (Kobkua, 1995, p. 214) ในบรรดาผู้นำของคณะราษฎร ปรีดีเป็นผู้ที่เฉลียวฉลาดปราดเปรื่องและมีอุดมการณ์มากที่สุดคนหนึ่ง (Wright, 1991, p. 49) ปรีดีถือกำเนิดจากครอบครัวคหบดีในชนบทภาคกลาง

ของไทย เรามีโอกาสได้ไปศึกษาในฝรั่งเศสจนได้ปริญญาเอกทางนิติศาสตร์ การปฏิวัติรัสเซียและการโค่นล้มราชวงศ์แมนจูในจีนกระตุ้นให้เขาเกิดความรู้สึกในการเมือง ในขณะที่อยู่ที่ฝรั่งเศสปริดีได้เข้าร่วมถกเถียงเกี่ยวกับผลกระทบของการปฏิวัติรัสเซียต่อประเทศโลกที่สามด้วย (Stow, 1991, pp. 9-10) ในปี พ.ศ. 2476 ปริดีเสนอเค้าโครงการเศรษฐกิจเพื่อเป็นแนวทางในการพัฒนาประเทศ ในทัศนะของ Girling เค้าโครงฯ ได้รับแรงดลใจมาจากการปฏิวัติฝรั่งเศสและการปฏิวัติรัสเซีย มันเป็นปฏิกิริยาต่อความทุกข์ยากที่เกิดจากวิกฤติเศรษฐกิจของโลก ในเค้าโครงฯ ปริดีเสนอให้โอนที่ดินเป็นของรัฐให้ชาวนาทำงานให้รัฐบาลโดยได้รับค่าแรงและบำนาญ นอกจากนี้รัฐบาลยังต้องเป็นผู้ผลิตและค้าขายเองเพื่อขจัดพ่อค้าคนกลาง (Girling, 1985 น. 105) ปริดียังเสนอให้จัดตั้งสหกรณ์และนำเอาเครื่องจักรมาใช้ในการเกษตร ในตอนท้ายของเค้าโครงฯ ปริดีกล่าวถึงการมาถึงของโลกพระศรีอารียะเช่นเดียวกับขบวนการผู้มีบุญของอิสาน เขาหวังว่าการดำเนินการตามเค้าโครงฯ ความสุขความเจริญอย่างประเสริฐซึ่งเรียกกันเป็นศัพท์ว่าศรีอารียะก็จะ ‘พึงบังเกิดแก่ราษฎรโดยทั่วหน้า’ (หลวงประดิษฐมนูธรรม, 2542, น. 30-38, 43)

พันธมิตระหว่างนักการเมืองอิสานกลุ่มนี้กับปริดีเป็นปัจจัยที่มีความสำคัญต่อจุดยืนทางการเมืองของครอง หากพิจารณาจากการเข้ามาเกี่ยวข้องกับกิจกรรมทางการเมืองและเลือกข้างในความขัดแย้งทางการเมืองของครอง เราก็จะเห็นความสัมพันธ์ที่ค่อนข้างขัดแย้ง ชีวิตทางการเมืองของครองเริ่มขึ้นเมื่อ เตียง ศิริขันธ์เพื่อนสนิทของเขาผู้ซึ่งในเวลาต่อมาได้กลายเป็นผู้นำของ ส.ส. อิสานลงสมัครรับเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในปี พ.ศ. 2481 ครองได้ช่วยเตียงหาเสียงในเขตอำเภอสว่างแดนดิน และวาทะนิวาสนอย่างแข็งขันจนทำให้เตียงชนะการเลือกตั้งในครั้งนั้น (วิฑิต จันดาวงศ์, 2552, น. 15) ต่อมา เตียงได้ชักนำเอาครองมาเข้าร่วมการ

เคลื่อนไหวทางการเมืองที่เข้มข้นกว่าการหาเสียงเลือกตั้งหลายเท่าตัว นั่นคือ การเคลื่อนไหวได้ดินร่วมกับขบวนการเสรีไทย ในปี พ.ศ. 2484 ญี่ปุ่นรุกเข้าประเทศไทย หลังจากทำการต่อต้านอย่างไม่จริงจัง จอมพล ป. ได้ร่วมเป็นพันธมิตรกับญี่ปุ่นเพื่อสู้รบกับฝ่ายสัมพันธมิตรในสงครามโลกครั้งที่สอง ปรีดีไม่พอใจในการกระทำดังกล่าวจึงได้จัดตั้งขบวนการเสรีไทยขึ้นมาต่อต้านโดยมี ส.ส. อีสานคนสำคัญหลายคนเข้าร่วมเคลื่อนไหวด้วย (คายนธ์, 2552, น. 80)

เพียงในฐานะที่เป็นผู้นำของขบวนการได้รับมอบหมายให้รับผิดชอบงานในภาคอีสาน ในปี พ.ศ. 2485 เติงได้จัดการประชุมเตรียมการปฏิบัติการของเสรีไทยสายอีสานขึ้นที่โรงแรมตราซุในตัวเมืองอุดรธานี หลังจากนั้นเติงได้ตั้งสำนักงานกลางที่สกลนครเพื่อติดต่อกับกรุงเทพฯ และสำนักงานใหญ่ของสัมพันธมิตรในเกาะลังกา (ดาร์วรัตน์ เมตตาริกานนท์, 2546, น. 317) ภารกิจหลักประการหนึ่งของเสรีไทยสายอีสานคือการระดมชาวบ้านเข้าร่วมฝึกอาวุธ เพื่อการนี้เติงได้จัดตั้งค่ายฝึกพลพรรคเสรีไทยขึ้นที่สกลนคร กาฬสินธุ์ อุดรธานี นครพนม อุบลราชธานี และ หนองคาย โดยมีเทือกเขาภูพานเป็นศูนย์กลางของการเคลื่อนไหว (ปรีชา ธรรมวินทร, 2553, น. 32- 33)

อนึ่ง มีประเด็นที่น่าสนใจเกี่ยวกับกับการเข้าร่วมเสรีไทยของชาวชนบทอีสาน การที่พวกเขาเข้าร่วมขบวนการเสรีไทยอาจทำให้เกิดความเข้าใจว่าพวกเขามีความเป็นไทยอย่างเต็มเปี่ยม แต่จริง ๆ แล้วมีชาวชนบทเป็นจำนวนมากโดยเฉพาะผู้ที่อาศัยอยู่ในเขตป่าเขาหรือชายแดนที่ยังถือว่าพวกเขาคือลาวแต่เข้าร่วมเสรีไทยเพราะศรัทธาในตัวผู้นำชาวกวนอย่างเช่น เติง หรือ ครอง (วิฑิต จันดาวงศ์, สัมภาษณ์, 20 ธันวาคม 2549) ส่วนอีกพวกหนึ่งสนับสนุนเสรีไทยเพราะพวกเขาเคยเห็นเครื่องบินญี่ปุ่นทิ้งระเบิดในละแวกบ้านจึงมีความกังวลว่าหากญี่ปุ่นเข้ามายึดครอง ชีวิตของพวกเขาจะตกอยู่ในอันตรายจึงยินดีเข้าร่วมกับเสรีไทย (ยาง วงศ์กระโท่, สัมภาษณ์,

7 สิงหาคม 2552) เป็นที่แน่นอนว่าบรรดาชาวชนบทที่ยังคงความเป็นลาวไว้อยู่นี้เมื่อได้เข้าร่วมงานกับขบวนการเสรีไทยแล้วย่อมมีความเข้าใจเกี่ยวกับประเทศไทยมากขึ้นกว่าแต่ก่อน

สำหรับที่สกลนคร ครองทำหน้าที่เป็นผู้ช่วยคนสำคัญของเตี้ยงในการชักชวนชาวบ้านเข้าร่วมขบวนการเพื่อขยายกำลังพลพรรคเสรีไทย หาที่ตั้งค่าย สร้างสนามบินลับ ฝึกอาวุธให้แก่พลพรรค ลำเลียงอาวุธ เวชภัณฑ์ ตลอดจนการหาข่าว (दारार्ธน์ เมตตาริกานนท์, 2546, น. 319) พื้นที่ที่ครองรับผิดชอบคือค่ายดงพระเจ้า บ้านหนองหลวง สว่างแดนดิน (ปรีชา ธรรมวินทร, 2553, น. 53- 55) ครองทุ่มเทชีวิตให้กับงานเสรีไทยถึงกับยอมลาออกจากตำแหน่งครูใหญ่โรงเรียนสว่างวิทยา รวมทั้งปิดการทำงานเสรีไทยเป็นความลับแม้กระทั่งภรรยาของเขาก็ไม่บอกให้ทราบ การที่ครองทุ่มเทชีวิตให้กับเสรีไทยถึงขนาดนี้เกิดจากอะไร? วิฑิต จันดาวงศ์ บุตรชายของครองเห็นว่าเกิดจาก ‘ความเชื่อมั่นและความศรัทธาต่อครูเตี้ยงมากกว่าเหตุผลทางการเมืองเมื่อครูเตี้ยงสั่งให้ทำอะไร ครูครองจะปฏิบัติตามโดยไม่คิดชีวิต’ (วิฑิต จันดาวงศ์, 2552, น. 17)

ถึงแม้ว่าครองจะเข้าร่วมขบวนการเสรีไทยเพราะความศรัทธาที่มีต่อเตี้ยงเท่านั้น แต่การเคลื่อนไหวครั้งนี้ได้สร้างทุนทางการเมืองอันทรงคุณค่าแก่เขา ประการแรก การทำหน้าที่ขยายสมาชิกเสรีไทยนอกจากจะได้ประสบการณ์ในการจัดตั้งมวลชนแล้วยังเป็นการสร้างเครือข่ายมวลชนที่มีประโยชน์สำหรับการเคลื่อนไหวทางการเมืองต่อไปด้วย ประการที่สองในการเคลื่อนไหวเสรีไทย ครองได้เรียนรู้การทำงานในลักษณะองค์กรอันเป็นสิ่งที่เขาไม่คุ้นเคยมาก่อน ประสบการณ์ที่กล่าวมานี้เป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อการเคลื่อนไหวทางการเมืองของครองในอนาคต

ในการเคลื่อนไหวเสรีไทยถึงแม้ครองจะยังไม่มีความคิดทางการเมืองเป็นของตนเองแต่ก็ได้แสดงออกถึงความเป็นคนเสียสละ เขาได้ใช้

ทรัพย์สินเพื่อการเคลื่อนไหวทำให้ยากจนลงจนต้องขายบ้านและรถม้า (วิจิต จันดาวงศ์, 2552, น. 17) นอกจากนี้การเคลื่อนไหวในช่วงนั้นยังแสดงถึงความ เป็นคนกล้าหาญมีไหวพริบของครองด้วย มีอยู่ครั้งหนึ่งเขาได้รับมอบหมาย ให้ไปส่งชาวอเมริกันฝ่ายสัมพันธมิตรผ่านทางประเทศลาว ขากลับถูกทหาร ญีปุ่นจับได้ เขาหาทางหลบหนีโดยบดใบยาสูบจนเป็นผง สาดเข้าตาทหาร ญีปุ่น แล้วจู่โจมแย่งปืนยิงทหารญีปุ่นเสียชีวิต จากนั้นได้เดินทางมายังฝั่ง แม่น้ำโขงพบทหารญีปุ่นสกัดอยู่จึงลงมือโจมตีแล้วว่ายน้ำมาขึ้นเรือกลาง ลำน้ำโขงกลับมายังฝั่งไทย (สมศักดิ์ ภูสุวรรณ์, 2546, น. 71-72) ความเสีย สละกล้าหาญของครองได้แสดงออกจนถึงวันที่เขาเดินสู่หลักประหารในเดือน พฤษภาคม พ.ศ. 2504 (จะกล่าวถึงต่อไป)

ภายหลังที่ญีปุ่นพ่ายแพ้ต่อฝ่ายสัมพันธมิตรในปี พ.ศ. 2488 เสรี ไทยในฐานะกองกำลังต่อต้านการยึดครองของญีปุ่นได้ยุติบทบาทลง ปรีดีได้ เสนอผ่านเตียงให้ครองกลับเข้ารับราชการในตำแหน่งศึกษาธิการ แต่ครอง ปฏิเสธข้อเสนอดังกล่าว เขาเลือกที่จะเป็นเกษตรกรเช่นเดียวกับพลพรรค เสรีไทยที่มาจากชนบทคนอื่น ๆ (วิจิต จันดาวงศ์, 2552, น. 26) อย่างไรก็ตาม ครองยังคงทำงานให้ปรีดีและเตียงต่อไป งานชิ้นสำคัญที่เขาได้รับมอบหมาย คือการหาที่อยู่ให้ชาวเวียดนามอพยพ ในช่วงการเคลื่อนไหวต่อต้านญีปุ่น เสรีไทยได้ร่วมมือกับขบวนการกู้ชาติของลาวและเวียดนามอย่างใกล้ชิด (Goscha, 1999, pp. 128-129) ภายหลังสงครามปรีดียังคงให้ความช่วยเหลือ แก่ขบวนการเหล่านั้นต่อไป เมื่อญีปุ่นถอนตัวออกจากลาว ฝรั่งเศสได้กลับเข้า มายึดครองลาวอีกครั้ง ขบวนการลาวอิสระและเวียดนามที่ต่อต้านการยึด ครองของฝรั่งเศสทำให้เกิดสงครามละลอกใหม่ในลาว ก่อนการรบที่ทำแตก ตัวแทนเวียดนามที่ได้เจรจากับฝ่ายไทยเกี่ยวกับการขออพยพชาวเวียดนามใน ลาวมายังภาคอีสานซึ่งฝ่ายไทยก็เห็นด้วย ปรีดีมีนโยบายให้จัดหาที่อยู่และ การงานแก่ผู้อพยพเหล่านี้ เตียงได้เดินทางมาพบกับเจ้าหน้าที่ระดับจังหวัดใน

ภาคอีสานเพื่อหาวิธีการช่วยชาวเวียดนามอพยพ (Goscha, 1999, น. 155) ในขณะนั้นมีชาวเวียดนามอพยพส่วนหนึ่งอาศัยอยู่ที่หนองคายกว่า 30,000 คน เตียงได้มอบให้สวัสดิ์และสวัสดิ์ ตราฐ กับ สนิท ประสิทธิ์พันธ์ โยก ย้ายชาวเวียดนามกลุ่มนี้ประมาณ 20,000 คนไปหาที่อยู่ใหม่ ส่วนที่เหลือกว่า 10,000 คน ครองเป็นผู้ดำเนินการหาที่ทำกินให้ การช่วยเหลือครั้งนี้ได้ทำให้ครองมีความสัมพันธ์อันลึกซึ้งกับชาวเวียดนามอพยพ ในยามคับขันชาวเวียดนามเหล่านี้เคยให้ที่พักพิงแก่เขา นอกจากนี้ การติดต่อสัมพันธ์กับชาวเวียดนามอพยพยังมีผลต่อการยกระดับความคิดทางการเมืองของครองอีกด้วย การเรียนรู้ความคิดสังคมนิยมและวินัยการจัดตั้งที่เข้มงวดจากชาวเวียดนามอพยพเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้ครองสามารถยกระดับความคิดทางการเมืองและการทำงานของเขาให้สูงขึ้น (วิฑิต จันดาวงศ์, สัมภาษณ์, 20 ธันวาคม 2549)

การเมืองไทยหลังสงครามโลกครั้งที่สองยังคงผันผวนและความผันผวนดังกล่าวได้ส่งผลกระทบต่อชีวิตทางการเมืองของครองอย่างลึกซึ้ง ช่วงปีแรก ๆ หลังสงครามเป็นช่วงที่ดีที่สุดของปรีดีและ ส.ส. อีสาน ขณะที่จอมพล ป. ผู้ซึ่งเป็นพันธมิตรกับญี่ปุ่นได้ตกเป็นอาชญากรสงคราม ปรีดีได้ก้าวสู่ตำแหน่งนายกรัฐมนตรีภายหลังชนะการเลือกตั้งในปี พ.ศ. 2489 เขาได้จัดตั้งรัฐบาลที่มีผู้นำคนสำคัญของ ส.ส. อีสาน เช่น เตียง ทองอินทร์ ถวิล และจำลอง ดาวเรือง (ส.ส.มหาสารคาม) ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรี แต่แล้วปรีดีก็เผชิญกับมรสุมทางการเมืองเมื่อถูกใส่ร้ายว่าอยู่เบื้องหลังการลอบปลงพระชนม์ ร. 8 และต้องลาออก หลวงธำรงนาวาสวัสดิ์ได้เข้ารับตำแหน่งแทน วันที่ 8 พฤศจิกายน พ.ศ. 2490 คณะทหารภายใต้การนำของพลโท ผิน ชุณหะวัณ ได้ทำการรัฐประหารยึดอำนาจ ปรีดีต้องหลบหนีออกนอกประเทศ การรัฐประหารครั้งนี้นำไปสู่การคืนสู่อำนาจของจอมพล ป. อีกครั้งหนึ่งในปี พ.ศ. 2491 (สุธาศัย ยิ้มประเสริฐ, 2550, น. 80-132)

ภายหลังคืนสู่อำนาจแล้วจอมพล ป. ได้ทำการกวาดล้างฝ่ายตรงข้ามอย่างรุนแรง เป้าหมายของความรุนแรงทางการเมืองครั้งนี้พุ่งไปที่ ส.ส.จากภูมิภาค ทั้งนี้เพราะพวกเขาสนับสนุนปรีดี ระหว่างปี พ.ศ. 2488-2490 ในหมู่ ส.ส. ที่สนับสนุนปรีดีซึ่งมีทั้งสิ้น 97 คน มีถึง 96 คน เป็น ส.ส. ที่มาจากภูมิภาค ส.ส.อีสานที่สนับสนุนปรีดีถูกกล่าวหาว่าเป็นคอมมิวนิสต์ และเป็นกบฏแบ่งแยกดินแดน (Kobkua, 1995, p. 215) ต่อมา ในวันที่ 28 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2492 ทองอินทร์ ภูริล จำลอง พร้อมด้วยทองเปลว ชลภูมิ เลขาธิการของปรีดีถูกจับกุมและถูกตำรวจนำตัวจากห้องขังไปสังหารอย่างทารุณบริเวณ กม. 14-15 ถนนพหลโยธิน บางเขน ในเวลา 2 นาฬิกาของวันที่ 4 มีนาคม (ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และ อารังศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์, 2544, น. 297-300)

สำหรับเพียงภายหลังการรัฐประหารได้หลบหนีการจับกุมไปหลบซ่อนที่ภูพานที่ที่เขาเคยใช้เคลื่อนไหวเสรีไทย ครองได้ช่วยเหลือเพียงหลบหลีกการจับกุมในเทือกเขาภูพาน เพื่อกีดขวางเส้นทางต้องเดินทางเข้าออกระหว่างหมู่บ้านและภูพาน (วิฑิต จันดาวงศ์, 2546, น. 61) และถูกจับเมื่อเขามาส่งหมอกที่เขาพาไปรักษาเตียงในภูพานกลับหมู่บ้านในวันที่ 12 มีนาคม พ.ศ. 2491 (แดงอ่อน จันดาวงศ์, 2546, น. 24; สมศักดิ์ ภูสุวรรณ์, 2546, น. 76) ครองถูกคุมขังอยู่ระยะหนึ่งจึงได้รับการประกันตัว และต้องต่อสู้คดีอยู่จนถึงปี พ.ศ. 2494 ศาลจึงยกฟ้อง การถูกจับกุมครั้งนี้ทำให้ครองได้รู้จักกับปัญญาชน นักเคลื่อนไหวทางสังคมที่มีความคิดก้าวหน้ารวมทั้งบุคคลในเครือข่ายของ พคท. ด้วย เริ่มแต่ปี พ.ศ. 2491 พคท. ได้เสนอคำขวัญเข้าสู่ชนบท พรรคได้ส่งผู้ปฏิบัติงานรวมทั้งนักศึกษาที่กำลังเรียนอยู่เข้าสู่ชนบท (ธ. เพียรวิทยา, 2546, น. 182) ในปี พ.ศ. 2492 คนของ พคท. ชื่อเกิดได้มาอยู่กับครองในช่วงสั้นๆ ต่อจากนั้น ดำริห์ เรืองสุธรรมซึ่งต่อมาได้เป็นผู้นำของ พคท. ก็ได้มาอยู่ที่บ้านของครอง หลังจากดำริห์จากไป สมควร พิชัย-

กุล ได้มาติดต่อสัมพันธ์กับครองแทนจนถึงปี พ.ศ. 2495 ทั้งสามคนนี้มาฝึกใช้แรงงานเท่านั้นไม่ได้ทำการเคลื่อนไหวมวลชน (วิฑิต จันดาวงศ์, สัมภาษณ์, 19 กุมภาพันธ์ 2553) ผู้ปฏิบัติงานของ พคท. คนสุดท้ายที่มาสัมพันธ์กับครอง คือ ถวิล พงศ์สกุล เขาติดต่อกับครองจนกระทั่งครองถูกจับในปี พ.ศ. 2504 การพบปะแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับคนเหล่านี้และกับชาวเวียดนามอพยพ (ดังที่ได้กล่าวไปแล้ว) ทำให้ครองสามารถพัฒนาระดับความคิดทางการเมืองจนมีจุดยืนเป็นของตนเอง ไม่ผูกติดกับความคิดของเตียงดังเช่นที่เป็นมา ว่ากันว่าทั้งคู่เคยโต้เถียงกันและถึงกับมีการตั้งคำถามว่าจะปฏิรูปหรือปฏิวัติ ขณะที่เตียงเลือกการปฏิรูป ครองสนับสนุนการปฏิวัติ (วิฑิต จันดาวงศ์, สัมภาษณ์, 20 ธันวาคม 2549)

ในปี พ.ศ. 2493 ครองได้ลงสู่สนามเลือกตั้งเป็นครั้งแรกและได้รับเลือกเป็นสมาชิกสภาจังหวัดสกลนคร เขตอำเภอสว่างแดนดิน ขณะดำรงตำแหน่งครองปฏิบัติหน้าที่อย่างแข็งขันและตรงไปตรงมา เขาได้ใช้เวลาพบปะพูดคุยกับประชาชนเพื่อทำความเข้าใจถึงปัญหาความทุกข์ยากเดือดร้อนของพวกเขา แล้วผลักดันให้สภาจังหวัดหาทางแก้ไข ครองยังเป็นที่ปรึกษาประชาชนที่มาติดต่อกับสภาจังหวัด เมื่อไปขอคำปรึกษาครองจะช่วยเหลือ แนะนำ อำนวยความสะดวกให้เป็นอย่างดี จนเป็นที่นิยมชมชอบของประชาชน นอกจากนี้ ครองยังใช้ความสัมพันธ์อันดีกับประชาชนมาช่วยแก้ปัญหาให้กับทางราชการด้วย ในการสร้างถนนจากตัวอำเภอสว่างแดนดินไปยังบ้านโคกสีซึ่งยาวประมาณ 19 กิโลเมตร เนื่องจากเส้นทางผ่านที่ทำกินของประชาชนจึงไม่ได้รับความร่วมมือจากประชาชน เมื่อครองทราบปัญหาก็ตัดสินใจเจรจากับเจ้าของที่ดิน ด้วยความสุภาพ มีเหตุผล ประกอบกับเป็นที่รู้จักมักคุ้นกับคนในท้องถิ่นจึงทำให้ประชาชนหันกลับมาให้ความร่วมมือกับทางการ การก่อสร้างทางเดินนี้จึงสำเร็จลุล่วงไปได้ (คมสรวรค์ มาตุคาม, 2521, น. 25-26)

ต่อมา ครองได้ลงรับสมัครเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในการเลือกตั้งวันที่ 26 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2495 แต่ไม่ได้รับเลือก เดียงเป็นผู้ชนะการเลือกตั้ง สาเหตุที่ครองลงสมัครรับเลือกตั้งเกิดจากความขัดแย้งทางความคิดกับเดียง หลังจากที่ไม่ประสบความสำเร็จในการเลือกตั้ง ครองได้เริ่มการจัดตั้งมวลชนอย่างจริงจังโดยมีแรงจูงใจมาจากการแรก การที่ถูกเดียงสบประมาทว่าทำอะไรก็สู้เดียงไม่ได้ เดียงได้เป็นถึงรัฐมนตรีแล้ว แต่ครองแม้แต่ ส.ส. ยังไม่ได้เป็น ประการที่สอง เป็นการตระเตรียมการเคลื่อนไหวกับขบวนการสันติภาพ (วิฑิต จันดาวงศ์, 2552, น. 40-41)

เมื่อจอมพล ป. คืนสู่อำนาจในปี พ.ศ. 2491 นั้นเขาได้ทำการเปลี่ยนแปลงนโยบายต่างประเทศอย่างขนานใหญ่ในช่วงปี พ.ศ. 2481-2484 และ 2484-2490 จอมพล ป. ได้ดำเนินนโยบายต่างประเทศแบบรักษาสันติภาพสัมพันธกับทุกฝ่าย (equidistance) และนโยบายสนับสนุนญี่ปุ่นตามลำดับ แต่ว่าภายหลังที่เข้ารับตำแหน่งนายกรัฐมนตรีในปี พ.ศ. 2491 รัฐบาลของเขาดำเนินนโยบายที่เป็นพันธมิตรที่ใกล้ชิดของสหรัฐอเมริกา เหตุผลที่อยู่เบื้องหลังของนโยบายดังกล่าวมีทั้งปัจจัยภายในและภายนอกประเทศ ภายในประเทศ การเคลื่อนไหวอย่างแข็งขันของฝ่ายซ้าย การยกเลิกกฎหมายคอมมิวนิสต์ และนโยบายของไทยต่อสันนิบาตเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ของรัฐบาลปรีดีสร้างควมหวาดกลัวในหมู่ทหาร พวกอนุรักษนิยม และพวกนิยมเจ้า ชัยชนะของพรรคคอมมิวนิสต์ในประเทศจีน และการขยายตัวของความขัดแย้งในอินโดจีนก็เป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่ทำให้ จอมพล ป. มีนโยบายใกล้ชิดกับสหรัฐอเมริกา ประเทศไทยเป็นชาติแรกในเอเชียที่ส่งทหารไปร่วมรบกับกองกำลังของอเมริกาในเกาหลีในเดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2493 ต่อมาในปีเดียวกันนั้นไทยก็ได้ลงนามในข้อตกลงว่าด้วยการป้องกันร่วมกัน และความร่วมมือทางเศรษฐกิจและเทคโนโลยีกับสหรัฐอเมริกา หลังจากที่ได้ยินยอมที่ได้รับชัยชนะที่เดียนเบียนฟู ความสำคัญของไทยในยุทธศาสตร์การต่อต้าน

คอมมิวนิสต์ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ของสหรัฐอเมริกาเพิ่มขึ้นอย่างมาก (Kobkua, 1995, pp. 243-291; Thak, 1979, p.103)

การส่งทหารไปร่วมรบในเกาหลี การเป็นพันธมิตรกับสหรัฐอเมริกาของรัฐบาลจอมพล ป. ถูกวิพากษ์วิจารณ์จากสื่อมวลชนอย่างรุนแรง (สิริลักษณ์ จันทรวงศ์ และคณะ, 2545, น. 53) ในช่วงระยะเวลาเดียวกันก็ได้มีการเคลื่อนไหวเรียกร้องสันติภาพในประเทศไทย ตามความเห็นของวิวัฒน์ คติธรรมนิตย์ สันติภาพนั้นไม่ใช่สิ่งแปลกปลอมสำหรับสังคมไทยเพราะพุทธศาสนาได้ยึดถือเอาสันติภาพเป็นรากฐานหล่อเลี้ยงจิตใจของพุทธศาสนิกชน ในช่วงสงครามมหาเอเชียบูรพาและหลังสงครามโลกครั้งที่สอง ปัญหาสงครามและสันติภาพก็เป็นที่สนใจของสังคมไทย สำหรับการก่อตัวของการเคลื่อนไหวเพื่อสันติภาพในทศวรรษ 2490 นั้น เกี่ยวพันอย่างใกล้ชิดกับการเคลื่อนไหวเพื่อสันติภาพในยุโรป หลังจากการประชุมที่กรุงสตอกโฮล์มของขบวนการสันติภาพสากลในเดือนมีนาคม พ.ศ. 2493 ในเดือนพฤษภาคมของปีเดียวกัน อัศนี พลจันทร นักเขียนชื่อดังได้ตีพิมพ์บทความเรื่อง ‘เพื่อสันติภาพ’ ในหนังสือพิมพ์การเมืองรายสัปดาห์ วิพากษ์วิจารณ์รัฐบาลไทยและสหรัฐอเมริกาในการเตรียมก่อสงครามรุกรานและเรียกร้องให้ประชาชนทุกหมู่เหล่าทั่วโลกให้ร่วมมือกันต่อต้านสงครามโดยไม่แบ่งแยกเชื้อชาติ ศาสนา ประเพณี ภาษา เพศ และวัย (วิวัฒน์ คติธรรมนิตย์, 2539, น. 131-132) หลังจากผ่านการเคลื่อนไหวระยะหนึ่งก็ได้มีการก่อตั้ง ‘คณะกรรมการสันติภาพแห่งประเทศไทย’ ขึ้น เมื่อ 22 เมษายน พ.ศ. 2494 โดยมีผู้สนับสนุนประมาณ 130,000 คน ผู้สนับสนุนขบวนการสันติภาพที่สำคัญมาจากสื่อมวลชน กรรมกร นักศึกษา พระสงฆ์ และผู้นำในส่วนภูมิภาค (วิวัฒน์ คติธรรมนิตย์, 2539 น. 140)

การเคลื่อนไหวเพื่อสันติภาพนอกจากเคลื่อนไหวในกรุงเทพฯ แล้ว ยังมีการเคลื่อนไหวในส่วนภูมิภาคอีกด้วย การเคลื่อนไหวในส่วนภูมิภาค

ที่เด่นที่สุดคือการเคลื่อนไหวที่สกลนครและศรีสะเกษ ที่สกลนครครองได้จัดการเคลื่อนไหวเพื่อสันติภาพขึ้น เขาได้รณรงค์ต่อต้านนโยบายต่างประเทศของไทยและสหรัฐอเมริกา ต่อต้านการส่งทหารไทยไปรบในเกาหลี สนับสนุนนโยบายสันติภาพ เป็นกลาง และต่อต้านเผด็จการทหาร บ้านของครองเป็นศูนย์การเคลื่อนไหวที่คอยรับเอกสารจากกรุงเทพฯ แล้วแจกจ่ายไปตามหมู่บ้านต่างๆ เพื่อให้ประชาชนลงนามคัดค้านสงคราม สนับสนุนสันติภาพ ผู้ปฏิบัติงานแต่ละคนจะรวบรวมรายชื่อประมาณ 50 รายชื่อในหมู่บ้านของพวกเขาแล้วนำมาส่งให้ครองที่บ้าน เมื่อรวบรวมรายชื่อได้มากพอสมควร ครองก็จะนำรายชื่อเหล่านั้นไปส่งให้คณะกรรมการสันติภาพฯ ที่กรุงเทพฯ ระหว่างเดือนกันยายนกับเดือนตุลาคม พ.ศ. 2495 ครองเดินทางไปตามตำบลต่างๆ เพื่อทำการกล่าวปราศรัยตามตลาดหรือริมถนน แจกจ่ายเอกสาร และรวบรวมรายชื่อผู้ต่อต้านสงคราม วิจิต จันดาวงศ์ ลูกชายของครองได้กล่าวคำปราศรัยในฐานะตัวแทนของโรงเรียนมัธยมศิริจันทร์ 2 ในที่ประชุมสันติภาพที่วัดโพธิ์ศรีซึ่งมีผู้เข้าร่วมประชุมประมาณ 1,000 คน ในที่ประชุมวิจิตได้ชี้ให้เห็นถึงผลเสียหายของสงครามที่เกิดขึ้นต่อชีวิตและทรัพย์สิน และเรียกร้องสันติภาพ (Katsuyuki, 2002, pp. 124-126)

จากบทบาทอันแข็งขันครองได้รับเลือกเป็นตัวแทนไปประชุมสันติภาพที่ปักกิ่ง แต่ไม่ทันได้เดินทางก็ถูกจับกุมเสียก่อน (สมศักดิ์ ภูสุวรรณ์, 2546, น. 82) การเคลื่อนไหวสันติภาพเผชิญกับการปราบปรามจากทางการในเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2495 ในระยะแรกมีผู้ถูกจับกุมทั้งสิ้น 104 คน ต่อมาก็มียูถูกจับกุมอีกจำนวนหนึ่ง หลังจากรวบรวมพยานหลักฐานแล้วตำรวจได้ส่งฟ้องผู้ต้องหาทั้งสิ้น 54 คนในข้อหากบฏ คดีนี้ต่อมาได้รับการเรียกขานว่าเป็น ‘กบฏสันติภาพ’ (วิวัฒน์ คติธรรมนิต, 2539, น.147; สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล, 2545, น. 215-217) การถูกจับกุมครั้งนี้ทำให้ครองได้รู้จักกับนักศึกษาปัญญาชน นักหนังสือพิมพ์ นักเขียน นักกฎหมาย และนักการเมืองที่มีความ

คิดก้าวหน้าหลายคน อาทิ ปาล พนมยงค์ (บุตรชายของปรีดี) น.ต. มนต์ จารุภา สัมผัส ฟังประดิษฐ์ เป็นต้น การใช้ชีวิตกับคนเหล่านี้จึงเป็นการเรียนรู้ ครั้งใหญ่อีกครั้งหนึ่งของครอง ดังข้อความในจดหมายที่เขาเขียนถึงลูกชาย ว่าการติดคุกครั้งนี้เปรียบเสมือน ‘การได้เข้าศึกษาในมหาวิทยาลัย’ ทำให้มีโอกาสได้ ‘ศึกษาความรู้ใหม่ ๆ’ ไม่ว่าจะเป็นความรู้ในด้านเศรษฐกิจ การเมือง สังคม ซึ่งมีค่ามากกว่าการเรียนในมหาวิทยาลัยเสียอีก’ นอกจากนี้ การต้องโทษ ครั้งนั้นยังสร้างแรงบันดาลใจในการต่อสู้เพื่อความเป็นธรรมในสังคมให้แก่ ครองอีกด้วย ‘การถูกต้องขังทางการเมืองถือว่ามีเกียรติใหญ่หลวงเพราะเรา ต่อสู้เพื่อความเป็นธรรมในสังคมเพื่อคนส่วนข้างมากที่ถูกเอาเปรียบ ความผิดทางการเมืองไม่ใช่อาชญากรรม เป็นความผิดที่ไม่เป็นความผิด เป็นความผิดเพราะกฎหมายบัญญัติให้ผิด’ (วิฑิต จันดาวงศ์, 2552, น. 43)

ในช่วงสุดท้ายของการใช้ชีวิตในที่คุมขัง ครองได้ขออนุญาตศาล เดินทางไปสมัคร ส.ส. ที่สกลนคร หลังจากที่ถูกคุมขัง ๒. ประกาศจัดการเลือกตั้งในเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2500 ครองได้รับอนุญาตให้เดินทางไปสมัครรับเลือกตั้ง แต่หลังจากสมัครแล้วต้องกลับเข้าที่คุมขังอีก ก่อนเลือกตั้งประมาณหนึ่งสัปดาห์จึงได้รับการประกันตัวและมีโอกาสหาเสียง เมื่อเป็นเช่นนี้คงไม่เป็นที่สงสัยว่าผลการเลือกตั้งจะเป็นเช่นไร หลังจากไม่ประสบความสำเร็จในการเลือกตั้งครั้งนั้นครองยังคงไปมาหาสู่กับมวลชนที่เป็นฐานเสียงของเขาอย่างสม่ำเสมอ เขาเล่าเรื่องการถูกคุมขัง ประสบการณ์การต่อสู้ และให้การศึกษากับประชาธิปไตยแก่มวลชนเหมือนที่เคยทำมา (วิฑิต จันดาวงศ์, 2552, น. 45)

ดูเหมือนว่าครองไม่ต้องรอนานที่จะมีโอกาสแก้ตัวในการเลือกตั้งอีกครั้งหนึ่ง เงื่อนไขที่นำไปสู่การเลือกตั้งครั้งใหม่คือการเลือกตั้งเมื่อวันที่ 26 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2500 เป็นการเลือกตั้งที่ไม่บริสุทธิ์ ยุติธรรม จอมพล ป. ได้ใช้วิธีการต่าง ๆ มาช่วยให้พรรคเสรีมนังคศิลาชนะการเลือกตั้งก่อให้เกิดความ

ไม่พอใจอย่างกว้างขวาง ทำให้ความนิยมของจอมพล ป. ตกต่ำลงอย่างรวดเร็ว ในวันที่ 16 กันยายน พ.ศ. 2500 จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ได้ก่อการรัฐประหารยึดอำนาจจากจอมพล ป. (ลิขิต ธีรเวคิน, 2544, น. 151-152) หลังการรัฐประหารสฤษดิ์ได้ประกาศจัดการเลือกตั้งอีกครั้งในวันที่ 15 ธันวาคมปีเดียวกัน ครองซึ่งได้รับการปล่อยตัวเนื่องจากการนิรโทษกรรม ในโอกาสฉลองกิ่งพุทธกาลในวันที่ 20 กันยายน ได้ตัดสินใจลงสมัครรับเลือกตั้งอีกครั้งหนึ่ง โดยครั้งนี้เขาสมัครในนามพรรคเศรษฐกิจ พรรคการเมืองแนวสังคมนิยมที่มี เทพ โชติษฐิต เป็นหัวหน้าพรรค และมีแคล้ว นรปติ เป็นเลขาธิการพรรค (สมศักดิ์ ภูสุวรรณ์, 2546, น. 85)

การเลือกตั้งครั้งนั้นเป็นการเลือกตั้งแบบเขตเดียวทั้งจังหวัด ในการหาเสียง ครอง และผู้สมัครร่วมทีม ได้แก่ ทองพันธ์ สุทธิมาศ สวัสดิ์ ตราฐ พร้อมด้วยผู้ช่วยอีกสามคนได้ปั่นจักรยานที่มีเครื่องขยายเสียงแบบใช้ถ่านไฟฉายติดท้ายตระเวนหาเสียงไปตามอำเภอต่างๆ ของสกลนครแบบคำไหนนอนนั้น ปั่น มิ่งขวัญ ซึ่งช่วยครองหาเสียงกล่าวว่าที่פקก็อาศัยค้างคืนกับชาวบ้าน ส่วนอาหารก็ได้จากชาวบ้านเช่นกัน อนึ่ง ครองได้ห้ามทีมงานของเขาตีฆ้องระหว่างหาเสียง (เสรีไทยภูพาน ครอง จันดาวงศ์, 2546, น. 114) ครองใช้เวลาส่วนใหญ่หาเสียงในอำเภออื่นๆ ที่คนรู้จักเขาน้อย ส่วนที่สว่างแดนดินมวลชนในพื้นที่เป็นผู้จัดการหาเสียงเองโดยพวกเขาจะจัดแบ่งความรับผิดชอบเป็นตำบลและเป็นผู้ออกค่าใช้จ่ายเอง ในระหว่างหาเสียงมีประชาชนที่ศรัทธาในตัวครองบริจาคเงินและสิ่งของให้ด้วย (วิฑิต จันดาวงศ์, สัมภาษณ์, 20 ธันวาคม 2549)

ผลการเลือกตั้งปรากฏว่าครองได้รับเลือกเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรสมใจปรารถนา (แดงอ่อน จันดาวงศ์, 2546 น. 28) ในการทำหน้าที่สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ครอง ได้สนับสนุนร่าง พ.ร.บ.ที่สำคัญ 3 ฉบับ ได้แก่ ร่าง พ.ร.บ. ยกเลิก พ.ร.บ. ป้องกันการกระทำอันเป็นคอมมิวนิสต์

ร่าง พ.ร.บ. นิรโทษกรรมในโอกาสครบ 25 พุทธศตวรรษ และร่าง พ.ร.บ. ลักษณะปกครองท้องที่ เหตุผลของการเสนอร่าง พ.ร.บ. ยกเลิก พ.ร.บ. ป้องกันการกระทำอันเป็นคอมมิวนิสต์ คือ พ.ร.บ. ดังกล่าวกีดกันลิดรอนสิทธิเสรีภาพของประชาชนกลายเป็นเครื่องมือของรัฐบาลในการจับกุมคุมขังนักการเมือง ลิดรอนเสรีภาพของหนังสือพิมพ์และประชาชนโดยมิชอบ สร้างความหวั่นเกรงและหวาดกลัวให้แก่ประชาชน จึงเป็นกฎหมายที่มีชอบด้วยรัฐธรรมนูญ ส่วนร่าง พ.ร.บ. นิรโทษกรรมในโอกาสครบ 25 พุทธศตวรรษ นั้นเสนอให้ขยายการนิรโทษกรรมให้ครอบคลุมถึงผู้ต้องโทษทางการเมืองที่ลี้ภัยในต่างประเทศ และร่าง พ.ร.บ. ลักษณะปกครองท้องที่ เป็นการแก้ไขเพิ่มเติมกฎหมายลักษณะการปกครองส่วนท้องที่ พ.ศ. 2457 ให้มีลักษณะเป็นประชาธิปไตยยิ่งขึ้น โดยให้กำนันผู้ใหญ่บ้านอยู่ในตำแหน่งได้ในวาระคราวละ 5 ปี โดยการลงคะแนนลับเช่นเดียวกับการเลือกตั้ง ส.ส. การแก้ไขเช่นนี้นอกจากจะสอดคล้องกับการปกครองระบอบประชาธิปไตยแล้ว ยังจะทำให้ได้คนที่มีความรู้ความสามารถโดยความเห็นชอบจากประชาชน รวมทั้งจะทำให้ผู้ใหญ่บ้าน กำนัน เอาใจใส่ปฏิบัติหน้าที่ให้ดียิ่งขึ้น และจะเป็นการจัดผู้ใหญ่บ้าน กำนัน ที่ไม่เป็นที่ชื่นชอบของประชาชนมิให้กดขี่ประชาชนไปตลอดชีวิต (คมสรวรค์ มาตุคาม, 2521, น. 61-119) จะเห็นได้ว่าร่าง พ.ร.บ. ที่ครองร่วมผลักดันล้วนเกี่ยวกับประเด็นสำคัญทางการเมือง โดยเฉพาะร่างที่หนึ่งและสามถือได้ว่ามีความก้าวหน้า ทันสมัยมาก และมีความสำคัญต่อการปกครองในระบอบประชาธิปไตยเป็นอย่างยิ่ง

อะไรคือสิ่งที่ทำให้ครองประสบความสำเร็จทางการเมือง? หากเราพิจารณาเส้นทางทางการเมืองของครองจากครูประชาบาลจนกลายเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจะพบว่าความสำเร็จของครองขึ้นอยู่กับปัจจัยต่างๆ หลายประการ สิ่งแรกที่จะนำมาพิจารณาในที่นี้คือบริบททางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองของท้องถิ่นที่เขาทำการเคลื่อนไหว ในสมัยนั้นสว่างแดนดิน

ยังเป็นถิ่นทุรกันดาร ประชาชนส่วนใหญ่มีอาชีพเกษตรกรรม เมื่อเกิดภัยแล้งหรือน้ำท่วมก็ทำให้เกิดความอดอยากทั่วไป การคมนาคมไม่สะดวกทำให้ค่าใช้จ่ายในการนำผลผลิตไปขายยังตลาดสูง ซ้ำยังถูกพ่อค้าคนกลางกดราคา นอกจากปัญหาดังกล่าวแล้ว ประชาชนยังเผชิญกับการกดขี่ขูดรีดจากเจ้าหน้าที่ของรัฐอีกด้วย เมื่อพวกเขาไปติดต่อราชการจะถูกเจ้าหน้าที่ดูด่า ถูกเหยียดหยาม รวมทั้งถูกเรียกเก็บค่าธรรมเนียมที่สูงกว่าที่กำหนดไว้ในกฎหมายด้วย (คมสรวรค์ มาตุคาม, 2521, น. 127-130) ความเดือดร้อนยากเย็นของประชาชนดังกล่าวเป็นเงื่อนไขที่เอื้ออำนวยต่อการเคลื่อนไหวเพื่อความเป็นธรรมของครองเป็นอย่างดี

ลำพังแต่สภาพการณ์ภายนอกย่อมไม่เพียงพอที่จะทำให้ครองประสบความสำเร็จได้ ความสำเร็จของเขายังมาจากปัจจัยภายในตัวเขาเองด้วย ครองมีคุณสมบัติในการเป็นผู้นำซึ่งเป็นที่ยอมรับทั้งจากผู้คัดค้านและผู้สนับสนุนเขา คมสรวรค์ มาตุคาม ผู้เขียนหนังสือต่อต้านครอง ได้ยอมรับว่าครองเป็นคนที่ทำงานอย่างจริงจัง ชอบช่วยเหลือผู้อื่น สุภาพ มีเหตุผล สุขุม รอบคอบ ไม่ถือตัว กล้าหาญ ไม่ยอมต่อการบังคับขู่เข็ญของผู้ใด แต่ก็รับฟังความเห็นของผู้อื่นถึงแม้ว่าความเห็นนั้นจะไม่ตรงกับความเห็นของเขา (คมสรวรค์ มาตุคาม, 2521, น. 8-9; 26-27) ส่วนผู้สนับสนุนครองให้เหตุผลในการติดตามครองว่าเป็นเพราะชอบที่เขา ‘เป็นคนทำงานเสียสละเพื่อส่วนรวม เคารพมติที่ประชุม ไม่ใช่สั่งให้ทำนั่นทำนี่ มีอะไรก็ต้องประชุมกัน’ และเป็นคนตรงไปตรงมา (วิจิต จันดาวงศ์, 2546, น. 115)

ความสำเร็จของครองยังเกิดจากการที่เขาประสานการให้การศึกษาทางการเมืองและการจัดตั้งมวลชน เข้ากับการแก้ปัญหาให้มวลชน ครองให้ความสำคัญกับการให้การศึกษแก่ประชาชนเพื่อให้เกิดความตื่นตัวทางการเมือง เนื้อหาของคำปราศรัยทางการเมืองของเขามีเนื้อหาไปในทิศทางเดียวกับของ ส.ส. อีสานรุ่นก่อนเขา เช่น ทองอินทร์ (ดูข้างบน) ที่

เน้นความไม่ยุติธรรมของการจัดสรรงบประมาณ ครอบงำให้เห็นว่ารัฐบาลไม่ใช่ตัวแทนของประชาชนคนยากคนจน แต่เป็นตัวแทนของนายทุน ขุนศึก ดังนั้น พวกเขาจึงนำเอางบประมาณซึ่งมาจากเงินภาษีของประชาชนไปใช้ในทางการทหารเป็นส่วนใหญ่ ส่วนกระทรวงที่มีความสำคัญต่อชีวิตของประชาชน อย่างเช่นกระทรวงเกษตร กระทรวงสาธารณสุข และกระทรวงศึกษาธิการ กลับได้งบประมาณน้อยมาก ครอบงำขอให้เปลี่ยนแปลงสภาพดังกล่าวโดยการเลือกผู้แทนราษฎรที่เป็นตัวแทนของคนยากคนจนให้เข้าไปจัดสรรงบประมาณเพื่อประโยชน์ของประชาชนให้มากที่สุด (วิฑิต จันดวงค์, 2552, น. 38-39) กล่าวอย่างรวบรัดนี้คือการสร้างจิตสำนึกทางชนชั้นขึ้นขึ้นต้นให้แก่คนยากคนจน

ในทัศนะของครอง การปลุกกระดมมวลชนให้ตื่นตัวทางการเมืองอย่างเดียวนั้นไม่เพียงพอ เมื่อประชาชนเกิดความตื่นตัวทางการเมือง มองเห็นความอยุติธรรมและต้องการจะเปลี่ยนแปลงสภาพที่เป็นอยู่ ก็ต้องสร้างองค์กรจัดตั้งของพวกเขาขึ้นมา ครองเห็นว่าการทำงานความคิดทางการเมืองมีความสัมพันธ์อย่างแนบแน่นกับการจัดตั้ง หากไม่มีการจัดตั้งการให้การศึกษามองเมืองก็เป็นเรื่องเลือนลอย อย่างไรก็ตาม การจัดตั้งจะต้องเริ่มจากผลประโยชน์ขั้นพื้นฐานของมวลชน นั่นคือต้องเริ่มจากการรวมกลุ่มอาชีพ (การจัดตั้งทางเศรษฐกิจ) แต่การจัดตั้งองค์กรทางเศรษฐกิจมักจะประสบปัญหาการเอารัดเอาเปรียบกันภายในหมู่สมาชิก ก่อให้เกิดความแตกแยกในที่สุดองค์กรก็จะล่มสลาย เพื่อให้้องค์กรมีความยั่งยืนต้องมีกระบวนการยกระดับทางความคิดจากการทำงานเพียงเพื่อประโยชน์ส่วนตนไปสู่การอุทิศตนเพื่อส่วนรวม มีระเบียบวินัย ในขณะเดียวกันต้องมีการเรียนรู้ ปรัชญาหรือและวิเคราะห์ปัญหาาร่วมกัน นำไปสู่การกำหนดแนวทาง นโยบาย โครงการมติ (ครองเรียกกระบวนการนี้ว่ากระบวนการทางการเมือง) ถัดไป ต้องมีการมอบหมายภาระหน้าที่อย่างเป็นรูปธรรม รวมทั้งมีกำหนดเวลาการปฏิบัติให้

บรรลุผลด้วย (ครองเรียกสิ่งนี้ว่ากระบวนการจัดตั้ง) หลังจากปฏิบัติการกิจเสร็จสิ้นต้องมีการสรุปทบทวน ค้นหาสาเหตุของความล้มเหลวและความผิดพลาด เพื่อให้เกิดองค์ความรู้ใหม่ในการปฏิบัติที่ดียิ่งขึ้นกว่าเดิม นี่คือการยกระดับการจัดตั้งซึ่งเป็นหัวใจในการบรรลุเป้าหมาย (วิฑิต จันดาวงศ์, สัมภาษณ์, 20 ธันวาคม 2549) เมื่อเป็นเช่นนี้การประสานระหว่างการศึกษาทางการเมืองกับการจัดตั้งมวลชนที่กล่าวมานี้จึงเป็นพื้นฐานของกิจกรรมอื่นๆ ที่ครองทำร่วมกับชาวบ้าน งานทั้งปวงจะประสบความสำเร็จหรือไม่ขึ้นกับสิ่งนี้

ควบคู่ไปกับการให้การศึกษาทางการเมืองและการจัดตั้งมวลชน ครองได้ให้ความช่วยเหลือแก้ปัญหาต่างๆ ให้แก่มวลชนอย่างต่อเนื่อง เขาได้นำพาประชาชนต่อสู้กับนายทุนเงินกู้ที่ใช้กลโกงเอาเปรียบประชาชนในการทำสัญญาขายฝากที่ดิน กลโกงที่นายทุนใช้บ่อยคือเมื่อประชาชนที่กู้เงินมาชำระตามสัญญาหลัก แต่เมื่อครบสัญญาแล้วก็ยึดที่ดิน ด้วยที่ครองเป็นคนตรงไปตรงมาแม้ว่านายทุนเงินกู้จะเป็นญาติของภรรยาเขาก็ไม่ยกเว้น (วิฑิต จันดาวงศ์, 2552, น. 37-38) นอกจากนี้ ครองยังช่วยเหลือประชาชนที่ถูกข้าราชการกลั่นแกล้ง ข่มเหง เขาทำการฟ้องร้องเจ้าหน้าที่ที่ไม่ให้ความเป็นธรรมแก่ประชาชน จนข้าราชการที่ไม่เอาใจใส่ต่อหน้าที่ พวกที่ขอบริดไถดู่่าประชาชน จงเกลียดจงชังเขาเป็นยิ่งนัก แต่ครองก็มีได้ใส่ใจยังคงเดินหน้าต่อสู้เพื่อประชาชนต่อไป (คมสรวด์ มาตุคาม, 2521, น. 121)

การพัฒนาท้องถิ่นเป็นอีกงานหนึ่งที่ครองใส่ใจ เขาได้ร่วมมือกับประชาชนจากหลายหมู่บ้าน เช่น บ้านง่อน บ้านถ่อน บ้านเหล่า บ้านหนองพะเนา บ้านดงขวาง บ้านเปือย บ้านดง บ้านโคกพุทรา บ้านหวาย บ้านทุ่งนาศรีนวล เป็นต้น ช่วยกันสร้างกุฏิถวายวัดโพธิ์ศรี โดยที่ประชาชนบริจาคไม้ ครองจ่ายค่าเขียนแบบและอุปกรณ์ก่อสร้างอื่นๆ ทั้งหมด เมื่อสร้างกุฏิพระสูงสองชั้นสำเร็จแล้วประชาชนเสนอให้ตั้งชื่อกุฎิดังกล่าวตามนามสกุลของครอง

แต่ครองกลับเสนอให้เรียกว่าประชานิยมแทนเพื่อแสดงว่าเป็นผลจากการร่วมแรงร่วมใจของประชาชน พร้อมทั้งให้การศึกษาแก่ประชาชนให้เห็นถึงความสำคัญและพลังของการทำงานร่วมกัน (คมสรวงศ์ มาตุคาม, 2520, น. 61; แต่งอ่อน จันดาวงศ์, 2546, น. 29) การสร้างทางติดต่อระหว่างหมู่บ้านเป็นงานพัฒนาอีกงานหนึ่งที่ครองสร้างขึ้นโดยอาศัยประเพณีทางศาสนาที่คนอีสานยึดถือปฏิบัติกันมายาวนาน เพื่อที่จะสร้างถนนเขาได้จัดตั้งกองกลืนที่มีชื่อว่ากลืนสามัคคีธรรมขึ้นมาโดยมีเป้าหมายจะไปทอดกลืนที่บ้านโพธิ์ศรี ตำบลพัฒนา แต่ยังไม่ถึงถนนไปยังบ้านโพธิ์ศรี เพื่อให้การทำบุญครั้งนี้สำเร็จครองได้ชักชวนให้ผู้มีจิตศรัทธามาช่วยกันตัดทางทำถนนเลียบดงพันนาไปหมู่บ้านดังกล่าวจนสำเร็จลุล่วง ต่อมา ประชาชนได้พากันเรียกถนนเส้นดังกล่าวว่าทางกลืนครุครอง (วิจิต จันดาวงศ์, 2552, น. 42; แต่งอ่อน จันดาวงศ์, 2546, น. 30)

นอกจากการพัฒนาท้องถิ่นที่กล่าวมาแล้ว ครองยังช่วยแก้ปัญหาทางเศรษฐกิจให้แก่ประชาชนด้วย ปัญหาสำคัญประการหนึ่งของชาวนาอีสานในสมัยนั้นคือการหาที่ทำกิน ครองได้นำชาวบ้านจากหลายหมู่บ้านรอบๆ ดงพระเจ้าเข้าบุกเบิกที่ทำกินบริเวณเหล่าใหญ่ในดง เขาจัดสรรที่ดินโดยแบ่งออกเป็นแปลงแล้วให้ชาวบ้านจับสลาก ต่อมาบริเวณดังกล่าวได้กลายเป็นบ้านเหล่าใหญ่ (วิจิต จันดาวงศ์, 2552, น. 41) นอกจากนี้ ครองยังได้จับจองที่ดินที่ดงผาลาดไว้ 800 ไร่ และได้ยกให้ชาวบ้านทั้งหมด (วิจิต จันดาวงศ์, สัมภาษณ์, 20 ธันวาคม 2549)

การช่วยแก้ปัญหาทางเศรษฐกิจให้ประชาชนที่ได้รับการกล่าวถึงอีกครั้งหนึ่งของครองคือการช่วยแก้ปัญหาความอดอยากในหลายตำบลของอำเภอสว่างแดนดิน ความอดอยากเกิดจากความแห้งแล้งทำให้ประชาชนไม่สามารถเพาะปลูกได้ เมื่อไปร้องเรียนแล้วนายอำเภอกลับเมินเฉย จนประชาชนได้รวมตัวกันนับพันคนไปร้องเรียนอีกครั้ง ถึงแม้ไม่เชื่อว่ามี

อดอยากจริงนายอำเภอก็ได้ของงบประมาณฉุกเฉินมาแก้ไขปัญหา ทางจังหวัด
สกลนครได้อนุมัติงบประมาณให้ชาวบ้านมารับจ้างสร้างถนนเพื่อให้เกิดรายได้
ได้ แต่ทางอำเภอไม่ได้ดำเนินการโดยอ้างว่าไม่มีผู้สมัครทำงาน ชาวบ้าน
ยืนยันว่าไม่มีการรับสมัครแต่อย่างใด เมื่อครองทราบเรื่องจึงเสนอตัวเป็น
ผู้รับสมัครคนงาน นายอำเภอยอมให้ประกาศแค่ 3 วัน ปรากฏว่าในวันรุ่งขึ้น
มีผู้มาสมัครทำงานกันอย่างล้นหลาม ภายในเวลาแค่ 2 วันก็สามารถสร้าง
ทางยาว 2 กิโลเมตรได้สำเร็จ ขณะที่ทำการก่อสร้างทางชาวบ้านไม่มีข้าว
กิน ครองได้ซื้อข้าวสารมาให้ชาวบ้านยืมก่อนแล้วใช้คืนหลังจากได้ค่าแรงแล้ว
(คมสรรค์ มาตุคาม, 2521, น. 121-122)

การดำรงตำแหน่งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรของครองสิ้นสุดลง
เมื่อจอมพลสฤษดิ์ทำการรัฐประหารในวันที่ 20 ตุลาคม พ.ศ. 2501 (ทักษ์
เฉลิมเดียรณ, 2548, น. 178) ในวันนั้นครองเดินทางไปปราศรัยและพบปะ
ประชาชนที่บ้านเหล่าโพนค้อ ในเขตอำเภอเมือง ในวันรุ่งขึ้นขณะที่เตรียม
เดินทางไปยังหมู่บ้านอื่นก็ทราบจากประชาชนที่รับฟังวิทยุว่ามีการยึดอำนาจ
และประกาศกฎอัยการศึกทั่วประเทศ (วิฑิต จันดาวงศ์, 2552, น. 47) เมื่อเดิน
ทางกลับมาถึงสว่างแดนดินครองได้หลบภัยไปซ่อนตัวที่บ้านดงสวรรค์ (วิฑิต
จันดาวงศ์, 2546, น. 50) ทันทียึดอำนาจสำเร็จจอมพลสฤษดิ์ ได้ทำการ
จับกุมผู้ที่ถูกกล่าวหาว่าเป็นคอมมิวนิสต์กว่า 40 คน ผู้ต้องหาเหล่านี้มีทั้ง
นักการเมือง นักศึกษา นักหนังสือพิมพ์ และผู้นำกรรมกร (ทักษ์ เฉลิมเดียรณ,
2548, น. 240) ทำให้ครองต้องหลบซ่อนอยู่จนถึงต้นปี พ.ศ. 2502 เมื่อเห็นว่า
ปลอดภัยแล้วจึงได้เดินทางกลับบ้าน (วิฑิต จันดาวงศ์, 2552, น. 47)

เนื่องจากมีการประกาศกฎอัยการศึก ครองจึงไม่สามารถ
เคลื่อนไหวทางการเมืองได้ การเคลื่อนไหวของเขาจึงจำกัดอยู่เฉพาะการ
เคลื่อนไหวทางสังคมและเศรษฐกิจ ทางสังคมเขาได้มอบให้วิฑิตลูกชายคน
โตไปแก้ปัญหาแก๊งอินทรีแดงซึ่งเป็นการรวมตัวกันของวัยรุ่นที่เลียนแบบ

จากภาพยนตร์ในสมัยนั้น ภารกิจของวิทิตคือต้องให้การศึกษาให้วัยรุ่นกลุ่มนี้ให้หันมาทำประโยชน์แก่สังคม ครอบงำและนำวิทิตให้สำรวจว่าแต่ละคนมีความสามารถพิเศษด้านใดแล้วนำมาผสมผสานกันในการทำกิจกรรมเพื่อสังคม การดำเนินการของวิทิตทำให้เกิดวงดนตรีขึ้นสองวงคือคนหนุ่มและวีวีวประชาชนซึ่งเป็นวงดนตรีสมัครเล่นมีเครื่องดนตรีง่าย ๆ เช่น พิณ แคน ซอ ขลุ่ย และกลอง ส่วนมากจะทำการแสดงในงานวัดโดยไม่คิดค่าแสดง วิทิตเห็นว่าการที่ครอบงำให้เขาทำกิจกรรมทางสังคมเช่นนี้ก็เพื่อเป็นการปูทางสู่การสมัคร ส.ส. ของเขาในอนาคต (วิทิต จันดาวงศ์, 2546, น. 51; วิทิต จันดาวงศ์, 2552 น. 49; คมสรวรค์ มาตุคาม, 2521, น. 150)

การตั้งวงดนตรีได้นำไปสู่ผลที่ไม่ได้ตั้งใจแต่มีความสำคัญนั่นคือการร่วมแรงทำงานร่วมกัน การใช้แรงงานช่วยเหลือกันเริ่มแรกมีผู้เข้าร่วมประมาณ 10 คน พวกเขาช่วยกันเกี่ยวข้าวที่มีการจัดลำดับโดยการจับสลาก เมื่อได้ผลดีในปีต่อมาก็มีผู้เข้าร่วมมากขึ้น ความจริงแล้ว การร่วมแรงทำงานที่เรียกว่าการลงแขกเป็นประเพณีของคนอีสานที่สืบทอดกันมานานแล้ว ประชาชนจะขอแรงให้เพื่อนบ้านมาช่วยทำงานต่าง ๆ เช่น ดำนา เกี่ยวข้าว สร้างบ้าน ถางป่า เป็นต้น ในการนี้ผู้ที่เจ้าภาพจะเป็นคนเลี้ยงอาหารและสุราซึ่งเป็นภาระมากสำหรับครอบครัวที่ยากจน และการลงแขกก็ไม่จำเป็นต้องเวียนทำงานช่วยทุกครอบครัว ครอบงำได้พัฒนาให้การลงแขกซึ่งเป็นการทำงานร่วมกันเป็นครั้งคราวให้เป็นการทำกิจกรรมร่วมกันที่มีความต่อเนื่องและมีกฎเกณฑ์ที่ชัดเจนขึ้น นั่นคือ ทำให้มีลักษณะเป็นองค์กรนั่นเอง ครอบงำได้แก้ไขจุดอ่อนของการลงแขกโดยทำความเข้าใจกับมวลชนให้สนใจการให้ความช่วยเหลือกันมากกว่าเรื่องอื่น ดังนั้น เมื่อมาทำงานให้ทุกคนเตรียมอาหารมาเองเพื่อลดค่าใช้จ่ายของเจ้าภาพและต้องทำงานช่วยสมาชิกในกลุ่มจนครบทุกครอบครัว (แต่ก่อนจะช่วยเหลือเฉพาะครอบครัวที่वानขอแรง) นอกจากนี้ ครอบงำยังทำให้การช่วยแรงกันมีความเป็นประชาธิปไตยอีกด้วย กล่าวคือ

มีการเรียกประชุมสมาชิกเพื่อสำรวจสภาพปัญหาและความต้องการของแต่ละครอบครัว ตลอดจนออกความคิดเห็นหาทางแก้ไขร่วมกัน ส่วนการทำงานจะเริ่มที่ครอบครัวใดให้ใช้การจับสลาก แต่สมาชิกก็มักจะช่วยครอบครัวที่เดือดร้อนมากที่สุดก่อน หลังจากทำงานเสร็จแล้วก็มีการประชุมสรุปบทเรียนเพื่อยกระดับการทำงานให้ดียิ่งขึ้น

จากการปฏิบัติปรากฏว่าการร่วมแรงงานตามแนวความคิดของครองได้ผลดีกว่าการลงแขกที่เคยทำมา ในแต่ละวันจะได้งานมากกว่าและเจ้าภาพก็ไม่มีปัญหาเรื่องค่าใช้จ่าย จึงเป็นที่นิยมทำให้มีสมาชิกขยายตัวไปในหลายหมู่บ้าน (วิฑิต จันดาวงศ์, สัมภาษณ์, 20 ธันวาคม 2549) บัน มิ่งขวัญ ชาวบ้านโคกสีเล่าว่าเขาได้นำเอาความคิดของครองไปเผยแพร่และชักชวนเพื่อนบ้านมาร่วมงานได้สามคน หลังจากนั้นทั้งสามคนก็ช่วยกันขยายงานไปจนมีผู้เข้าร่วมถึง 90 คน การช่วยเหลือแรงงานกันได้ดี สำเร็จรวดเร็ว ไม่ว่าจะเป็นการดำนา เกี่ยวข้าว ปลูกบ้าน ทำคลองส่งน้ำ ทำให้เป็นที่พอใจของสมาชิกทุกคน (สมศักดิ์ ภูสุวรรณ์, 2546, น. 89) การช่วยเหลือแรงงานที่กล่าวมานี้ต่อมาเป็นที่รู้จักกันดีในนามองค์กรสามัคคีธรรม

ในช่วงปี พ.ศ. 2502-2503 การเคลื่อนไหวมวลชนของครองก้าวหน้าไปอย่างน่าพอใจ การเคลื่อนไหวช่วงนี้เน้นที่การพัฒนาการจัดตั้งและยกระดับความคิดทางการเมืองให้สูงขึ้นเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพของการทำงานอันจะส่งผลให้มวลชนศรัทธาในการทำงานร่วมกันเป็นองค์กรยิ่งขึ้น เนื่องจากความสำเร็จในการดำเนินงานความเชื่อมั่นของมวลชนที่มีต่อครองได้เพิ่มมากขึ้น รวมทั้งความน่าเชื่อถือของแกนนำคนอื่น ๆ ในหมู่มวลชนก็เพิ่มขึ้นเช่นกัน เมื่องานขยายตัวได้มีแกนนำจากหมู่บ้านต่าง ๆ เดินทางมาพบครองมากขึ้นทุกเดือน ส่วนการรวมกลุ่มของประชาชนก็เป็นปีกแผ่นยิ่งขึ้น การเคลื่อนไหวดังกล่าวได้ก่อให้เกิดความไม่พอใจในหมู่เจ้าหน้าที่ของรัฐในท้องถิ่น พวกเขาได้ข่มขู่ให้ยุติการเคลื่อนไหว แต่มวลชนยังเคลื่อนไหว

ต่อไปรวมทั้งยังได้ขยายสมาชิกเพิ่มขึ้นทั้งนี้เพราะพวกเขาเห็นว่าสิ่งที่พวกเขา
ทำไม่ได้ผิดกฎหมายแต่อย่างใด ในบางครั้งเมื่อเจ้าหน้าที่เข้ามาสอดแนมการ
เคลื่อนไหวในพื้นที่ก็ได้เกิดการเผชิญหน้ากัน มวลชนที่มีการจัดตั้งที่เข้มแข็ง
และมีกำลังคนมากได้ผลักดันให้เจ้าหน้าที่ล่าถอยไป การกระทำดังกล่าวได้
สร้างความไม่พอใจให้แก่เจ้าหน้าที่ทำให้พวกเขาสร้างหลักฐานเท็จปรัปรำ
ครองในเวลาต่อมา (วิฑิต จันดาวงศ์, 2552, น. 53-54)

เมื่อพิจารณาภายใต้บริบทของยุทธศาสตร์ความมั่นคงของ
ประเทศเราจะเห็นอันตรายที่จะเกิดขึ้นกับครองและมวลชนของเขาได้ไม่ยาก
นัก ยิ่งการเคลื่อนไหวของพวกเขาขยายตัวไปมากเท่าไรอันตรายก็มีมากขึ้น
เท่านั้น ทั้งนี้เพราะถึงแม้ว่าการเคลื่อนไหวของครองในครั้งนี้ไม่ได้แตกต่าง
จากการเคลื่อนไหวครั้งก่อนๆ ของเขามากนัก แต่ในสายตาของผู้ปกครองที่
กรุงเทพฯ การเคลื่อนไหวของเขาเป็นภัยคุกคามอย่างใหญ่หลวงต่อความมั่นคง
ของประเทศ เหตุผลของความเชื่อดังกล่าวเกิดจากการประเมินยุทธศาสตร์
ความมั่นคงของไทยใหม่ในสมัยจอมพล สฤษดิ์ ตั้งแต่ช่วงทศวรรษ 2500
เป็นต้นมา ‘ปัญหาอีสาน’ มีความสำคัญอย่างยิ่งยวดในยุทธศาสตร์ความ
มั่นคงของประเทศ ความขัดแย้งกับรัฐบาลที่เกิดขึ้นในอีสานซึ่งแต่เดิมถือว่าเป็น
เพียงแค่เรื่องเล็กๆ น้อยๆ ที่เกิดขึ้นในต่างจังหวัดเท่านั้นได้ถูกตีความ
ใหม่โดยกลุ่มผู้นำที่กรุงเทพฯ ว่าเป็นอันตรายที่จะคุกคามการดำรงอยู่ของ
รัฐบาลและประเทศชาติ ความหวาดกลัวดังกล่าวเกิดขึ้นจากการขยายตัว
ของความขัดแย้งในอินโดจีนซึ่งเป็นผลมาจากสงครามกลางเมืองครั้งใหม่ใน
ลาวและเวียดนาม ทางทหารไทยระแวงว่าความไม่ลงรอยใดๆ กับรัฐบาลที่เกิด
ขึ้นในอีสานซึ่งมีพรมแดนติดกับลาวอาจจะพัฒนาไปสู่ขบวนการแบ่งแยก
ดินแดนและขบวนการนั้นๆ จะขอความช่วยเหลือจากพรรคคอมมิวนิสต์
ในจีน เวียดนามเหนือ และลาว (Keyes, 1967, pp. 51-52)

ทางการไทยมองการเคลื่อนไหวเพื่อแก้ปัญหาเศรษฐกิจและชีวิตประจำวันให้แก่ประชาชนของครองว่าเป็นการเคลื่อนไหวที่ ‘บ่อนทำลายความมั่นคงของราชอาณาจักร’ โดยมีวัตถุประสงค์ ‘เพื่อแยกเอาดินแดนภาคตะวันออกเฉียงเหนือไปรวมกับอาณาจักรลาวในระบอบนิยมคอมมิวนิสต์’ (คมสรวรค์ มาตุคาม, 2521, น. 251) และเพื่อบรรลุดังกล่าวเขาดำเนินการผ่านองค์การสามัคคีธรรมโดยการยุยงปลุกปั่นให้ประชาชนเกลียดชังรัฐบาลหมดความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา พระมหากษัตริย์ ทำให้คนอีสานเชื่อว่าพวกเขาเป็นลาวไม่ใช่ไทย มีการสะสมและฝึกอาวุธ เมื่อมีกำลังมากพอก็มีแผนที่จะยึดครองพื้นที่ต่าง ๆ รวมทั้งมีแผนที่จะนำเอาทหารของขบวนการประเทศลาว (ลาวแดง) เข้ายึดครองภาคอีสานแล้วนำไปผนวกเข้ากับคอมมิวนิสต์ลาว (คมสรวรค์ มาตุคาม, 2520, น. 63-65) หากเราพิจารณาข้อกล่าวหาดังกล่าวจะเห็นได้ถึงความวิตกกังวลเกี่ยวกับการแยกอีสานไปรวมกับลาวเป็นพิเศษ ซึ่งเป็นเรื่องที่เราเข้าใจได้หากเราพิจารณาถึงการที่มีทหารของขบวนการประเทศลาวมาเคลื่อนไหวปลุกกระดมคนอีสานให้ไปช่วยรบในลาว กล่าวคือ ในปี พ.ศ. 2496 กองกำลังของขบวนการกู้ชาติในอินโดจีนประสบความสำเร็จในการปฏิบัติการทางการทหารครั้งใหญ่ ตั้งแต่เดือนมกราคม กองกำลังเวียดนามก็ได้เข้ายึดครองชายฝั่งทะเลส่วนใหญ่ของภาคกลางและภาคใต้ รวมทั้งสามารถครอบครองดินแดนถึงสองในสามของภาคเหนือเอาไว้ได้ นอกจากนี้ เวียดนามยังรุกรานโจมตีกองกำลังฝรั่งเศสในลาวและสามารถเข้ายึดหลวงพระบางได้ ส่วนขบวนการประเทศลาวก็เข้ายึดเมืองท่าแขกที่อยู่ตรงข้ามกับนครพนมได้เช่นกัน (พวงทอง รุ่งสวัสดิทรัพย์ ภวัชรพันธุ์, 2549, น. 8) การรุกรานครั้งใหญ่ทำให้ขบวนการประเทศลาวข้ามแม่น้ำโขงมาหาคนในอีสานไปช่วยรบในลาว และได้มีชาวอีสานซึ่งมีความผูกพันกับลาวเดินทางไปสู้รบร่วมกับขบวนการประเทศลาวเป็นจำนวนมาก (ชม แสนมิตร, สัมภาษณ์, 19 สิงหาคม 2552) การมีคนอีสานจำนวนมากให้การสนับสนุนขบวนการประเทศลาวเช่นนี้ได้ก่อให้เกิดความหวาดระแวงในหมู่ชนชั้นนำของไทย

เดือนสิงหาคม พ.ศ. 2503 ร้อยเอกกองแลได้ก่อรัฐประหารในลาวโดยมีวัตถุประสงค์ที่จะนำลาวกลับสู่ความเป็นกลางโดยการจัดตั้งรัฐบาลผสมซึ่งมีคอมมิวนิสต์เข้าร่วมด้วยเพื่อหลีกเลี่ยงสงครามภายในประเทศ จอมพลสฤษดิ์หัวนเกรงว่าการกระทำดังกล่าวจะทำให้ลาวตกอยู่ภายใต้การปกครองของคอมมิวนิสต์ในที่สุด เขาเรียกร้องให้มหาอำนาจตะวันตกเข้าแทรกแซง เมื่อไม่ได้รับการตอบสนอง จอมพลสฤษดิ์ได้แถลงว่าคนไทยต้องเตรียมพร้อมที่จะเข้าแทรกแซงในลาวและสู้ตายกับคอมมิวนิสต์ เขาได้สั่งปิดพรมแดนทำให้ฝ่ายกองแลขาดแคลนอาหารและน้ำมัน (ทักษ์เฉลิมเดียรณ, 2548, น. 286-287) ความตึงเครียดบริเวณพรมแดนทำให้ครองเกรงว่าทางการจะทำการกวาดล้างจึงหลบภัยไปอาศัยอยู่กับ ทองพันธ์ สุทธิ-มาศ ซึ่งทำไร่อยู่ที่คำอ้อบ้าน ดงผาลาด อำเภอวานรนิวาส (ปัจจุบันคือบ้านชัยยานนท์ อำเภอบ้านม่วง) ทองพันธ์ เป็นครูประจำบาล เคยสมัคร ส.ส. ในนามพรรคสังคมนิยมในการเลือกตั้ง 15 ธันวาคม พ.ศ. 2500 แต่ไม่ได้รับเลือกตั้ง ขณะที่อยู่ที่ดงผาลาดครองยังคงพบปะกับประชาชน แลกเปลี่ยนความคิดเห็นให้การศึกษาเกี่ยวกับประชาธิปไตย รวมทั้งคัดค้านนโยบายของรัฐบาลที่เข้าไปแทรกแซงกิจการภายในของลาว มีประชาชนมาพบครองครั้งละ 40-50 คน เมื่อมีผู้คนมาพบมากขึ้นการหลบภัยของครองก็ไม่ใช่ความลับอีกต่อไป (วิฑิต จันดาวงศ์, สัมภาษณ์, 20 ธันวาคม 2549) ต่อมา ครองและปิ่น มิ่งขวัญได้หลบไปซ่อนตัวที่ดงพระเจ้า โดยมีดอกไม้ หลักทอง และจำปา บันทิด ชาวบ้านเหล่าใหญ่ คอยส่งเสบียงอาหาร ครองหลบซ่อนอยู่เป็นเวลาประมาณ 1 เดือน จึงเดินทางกลับบ้านในวันที่ 4 พฤษภาคม พ.ศ. 2504 (สมศักดิ์ ภูสุวรรณ์, 2546, น. 90-91)

การที่ครองเดินทางกลับบ้านทำให้คิดว่าถึงแม้ครองจะตระหนักถึงอันตรายที่คุกคามเขาอยู่ แต่ดูเหมือนว่าเขาไม่ได้ประเมินว่าทางการติดตามการเคลื่อนไหวของเขาอย่างใกล้ชิดและต้องการชีวิตเขา ทำให้เขาปฏิบัติ

เหมือนกับการหลบภัยครั้งก่อนๆ คือเมื่อเห็นว่าสถานการณ์ผ่อนคลายก็ปรากฏตัว แต่ดังที่กล่าวมาแล้วว่ารัฐบาลมองความขัดแย้งในอีสานว่าเป็นภัยคุกคามต่อความอยู่รอดของชาติจึงใช้มาตรการปราบปรามที่รุนแรงเฉียบขาดมากกว่าเดิม เข้าตั้งวันที่ 6 พฤษภาคม พ.ศ. 2504 ทางกรมได้สนธิกำลังตำรวจสันติบาล ตำรวจภูธร และตำรวจภูธรชายแดน 250 นาย เข้าจับกุมครอง ทองพันธ์ และผู้สนับสนุนในเขตอำเภอสว่างแดนดิน อำเภอมโนรมย์ จังหวัดสกลนคร อำเภอหนองหานและกิ่งอำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี อำเภอโพนพิสัย จังหวัดหนองคาย การปฏิบัติการดำเนินต่อเนื่องจนถึงวันที่ 12 พฤษภาคม จึงยุติลง มีผู้ถูกจับกุมทั้งสิ้น 148 คน รวมทั้งชีวิต ลูกชายคนโตของครองด้วย หลังจากที่ถูกจับครองถูกนำตัวไปสอบสวนที่กรุงเทพฯ ในวันที่ 16 พฤษภาคม เมื่อถูกนักข่าวถามว่ามีอะไรจะพูดกับนายกรัฐมนตรี ครองตอบว่าเมื่อไรจะเปิดสภาให้มี ส.ส. สักที (คมสรวรค์ มาตุคาม, 2521, น. 189-192, 224, 226) นอกจากครองจะแสดงออกถึงการยึดมั่นอยู่กับระบอบประชาธิปไตยเหมือนที่เคยเป็นมาแล้ว เขายังเชื่อว่าการจับกุมครั้งนี้ก็คงไม่ต่างจากการจับกุมที่ผ่านมาเมื่อเขาตอบนักข่าวว่าตนรู้สึกเฉยๆ ต่อการถูกจับกุมครั้งนี้และก็เคยชินกับการถูกจับกุมเสียแล้ว (คมสรวรค์ มาตุคาม, 2521, น. 226) ครองถูกนำตัวไปสอบปากคำต่อหน้าจอมพลสฤษดิ์และคณะรัฐมนตรี ในวันที่ 30 พฤษภาคม เวลา 21.00 น. จอมพลสฤษดิ์ได้สั่งให้พลตำรวจเอกประเสริฐ รุจิรวงศ์ รองอธิบดีกรมตำรวจฝ่ายปราบปรามให้ดำเนินการประหารชีวิตครองและทองพันธ์ (คมสรวรค์ มาตุคาม, 2521, น. 243-244)

วันที่ 31 พฤษภาคม ครองและทองพันธ์ถูกนำตัวกลับมายังสว่างแดนดินเพื่อทำการประหาร ก่อนการประหารครองได้แสดงออกถึงความองอาจกล้าหาญอันเป็นคุณสมบัติที่ติดตัวเขามาตั้งแต่ก่อเกิดจนถึงวันสิ้นลมหายใจ เมื่อกลับมาถึงสว่างแดนดินครองได้พบกับคาน พิลารักษ์ เสรีไทย

ผู้ใกล้ชิดที่ถูกคุมขังอยู่ที่สถานีตำรวจ ครอบงอมบอกกันว่าวันนี้เขาจะถูกประหารชีวิต แล้วก็หัวเราะอย่างสบายใจ พร้อมทั้งกล่าวต่อไปว่า ‘ขอให้น้องทุกคนสบายใจได้ไม่เป็นไรดอกตายก็คือตาย ทุกคนก็ต้องตายเหมือนกัน’ (เสรีไทย ภูพาน ครอบ จันดาวงศ์, 2546, น.116) ก่อนการประหารเจ้าหน้าที่ได้อ่านคำสั่งประหาร ครอบยืนขาถ่างมือกางออกจากลำตัวอย่างตระหง่าน ทองพันธ์ยืนตัวตรง ทั้งคู่ยืนฟังอย่างสงบไม่มีความตื่นตระหนกแต่อย่างใด เมื่อเดินเข้าสู่หลักประหารทั้งคู่เดินไปอย่างตระหง่าน โดยเฉพาะครอบนั้นยืนอยู่ตลอดเวลา เมื่อแพทย์ของกองบังคับการตำรวจภูธรเขต 4 เข้าไปจับชีพจร ปรากฏว่าชีพจรของเขาเต้นปกติ ครอบบอกเจ้าหน้าที่ว่าจะยิงก็ยิงเร็ว ๆ เถอะ เวลา 12.13 น. เพชฌฆาตทั้ง 6 คนได้รับคำสั่งให้ลงมือสังหาร โดยที่สามคนแรกยิงครอบที่เหลือยิงทองพันธ์ ทั้งสองคนถูกยิงคนละ 45 นัด (คมสรวด์ มาตุคาม 2521, น. 252-257) ครอบจบชีวิตเมื่ออายุได้ 53 ปี 4 เดือน 3 วัน สิ่งที่น่าเศร้าใจก็คือสถานที่ที่ใช้ประหารครอบนั้นคือสนามบินเก่าของเสรีไทยที่ครอบมีบทบาทสำคัญในการสร้างขึ้นมาเพื่อภารกิจกู้ชาติ (สมศักดิ์ ภูสุวรรณ, 2546, น. 94)

ถ้าจะถามว่าครอบมีความผิดตามที่กล่าวหาหรือไม่ ถวิล พงศ์สกุล ผู้ปฏิบัติงานของ พคท. ที่ติดต่อสัมพันธ์กับครอบ กล่าวว่าครอบรวมทั้งเตี้ยด้วยยังคงมีความเป็นลาวสูง แต่พวกเขาไม่ได้ต้องการแยกประเทศ เพียงแต่ต้องการให้อีสานมีฐานะเป็นเขตปกครองตนเองเท่านั้น (ถวิล พงศ์สกุล, สัมภาษณ์, 20 กุมภาพันธ์ 2557) หากดูบทบาทของเตี้ยและครอบในขบวนการเสรีไทยก็คงไม่เป็นที่สงสัยว่าพวกเขาจงรักภักดีต่อชาติไทยหรือไม่ ถวิลเห็นว่าจริง ๆ แล้วการที่คนทั้งสองยังคงผูกพันกับความเป็นลาวก็ไม่ใช่ว่าเรื่องแปลกเพราะอีสานในสมัยนั้นยังคงมีความเป็นลาวอย่างเข้มข้น ตัวเขาเองซึ่งเป็นคนภาคกลางเมื่อมาอยู่ใหม่ๆ ก็มีความแปลกแยกกับคนท้องถิ่นสูงมาก ส่วนเรื่องการต่อสู้ด้วยอาวุธ ครอบมีความคิดที่จะปฏิบัติด้วยกำลังอาวุธ

เพราะได้เรียนรู้เกี่ยวกับการปฏิวัติจีน เวียดนาม และลาว แต่ก็ไม่ได้ลงมือ เพราะไม่มีประสบการณ์ ไม่รู้ว่าจะดำเนินการต่อสู้ด้วยกำลังอาวุธโดยอาศัย ป่าเขาอย่างไร (ถวิล พึ่งสกุล, สัมภาษณ์, 20 กุมภาพันธ์ 2557) ในความเป็นจริงแล้วผู้ที่ต่อต้านรัฐบาลในเวลานั้นซึ่งรวมทั้ง พคท. ด้วยยังไม่มีบทเรียนในการต่อสู้ด้วยกำลังอาวุธในป่า การเคลื่อนไหวยังใช้เมืองหรือบ้านเป็นที่พักพิงในการเคลื่อนไหวมวลชน เมื่อความลับรั่วไหลก็จะย้ายไปที่อื่น (ธ. เพียร-วิทยา, 2546 น. 188) จนถึงปี พ.ศ. 2506 พคท. จึงค้นพบวิธีการอาศัยป่าเป็นฐานในการเคลื่อนไหวมวลชนที่เรียกว่ายุทธวิธี ‘ป่านำบ้าน’ ยุทธวิธีดังกล่าวเป็นการสรุปบทเรียนจากการเคลื่อนไหวชาวนาในเขตอีสานเหนือของเจริญ วรรณงาม เลขาธิการใหญ่ของ พคท. เนื้อหาสำคัญของยุทธวิธีนี้คือ เมื่อการเคลื่อนไหวในบ้านถูกคุกคามไม่สามารถจะดำเนินการต่อไปได้ ให้ผู้ปฏิบัติงานของพรรคหลบซ่อนอยู่ใกล้ๆ หมู่บ้าน กลางวันอยู่ในป่า กลางคืนกลับเข้าไปเคลื่อนไหวในหมู่บ้าน อาศัยมวลชนที่จัดตั้งไว้เป็นผู้ส่งเสบียงและข่าวคราว (พ. เมืองชมพู, 2543, น. 42)

ชาวนากับการต่อสู้ด้วยกำลังอาวุธหลังการประหารชีวิตครอง

หลังการประหารชีวิตครองและทองพันธ์ทางการได้คุกคามปราบปรามผู้ที่ใกล้ชิดสนิทสนมกับครอง (सानิต มิกระราช, สัมภาษณ์, 15 กุมภาพันธ์ 2553) อำนวยบุตรชายคนรองของครองได้หลบหนีการจับกุมไปยังลาวและเดินทางไปศึกษาที่เวียดนามในปี พ.ศ. 2504 ส่วนครอง บุตรสาวต้องหลบหนีการคุกคามไปยังจีนในปี พ.ศ. 2505 (วิฑิต จันดาวงศ์, สัมภาษณ์, 19 กุมภาพันธ์ 2553) แต่งอ่อน ภรรยาของครองถูกจับในเดือนมกราคม พ.ศ. 2506 และถูกขังอยู่ 1 ปี 7 เดือนจึงได้รับการปล่อยตัว แต่ก็ถูกคุกคามอย่างหนักจนต้องตัดสินใจเดินทางไปจีนในที่สุด (แต่งอ่อน จันดาวงศ์, 2546, น. 35, 42-44, 49) การกระทำใดๆ ที่เกี่ยวข้องกับครอบครัวจันดาวงศ์แม้จะเป็น

เพียงเรื่องเล็กๆ น้อยๆ ก็กลายเป็นความผิด เช่น ผู้ที่บวชอุทิศส่วนกุศลให้แก่
ครองและทองพันซึ่งตั้งใจว่าจะบวชให้เป็นเวลาหนึ่งพรรษา ก็ถูกคุกคามจน
ต้องสึกหลังจากบวชได้เพียงสามวัน (แดงอ่อน จันดาวงศ์, 2546, น. 35) มี
ผู้ที่ทางการเมืองเห็นว่ามีความใกล้ชิดกับครองตกเป็นเป้าหมายในการปราบปราม
เป็นจำนวนมาก ผู้ที่หลบหนีไม่ทันบ้างก็ถูกจับกุมบ้างก็ถูกฆ่า (วิจิต จันดาวงศ์,
สัมภาษณ์, 19 กุมภาพันธ์ 2553) เพื่อให้หลุดพ้นจากอันตรายดังกล่าว ส่วน
หนึ่งได้ตัดสินใจเดินทางข้ามแม่น้ำโขงไปร่วมสู้รบกับขบวนการประเทศลาว
(ถวิล พงศ์สกุล, สัมภาษณ์, 20 กุมภาพันธ์ 2557) แต่ส่วนใหญ่ผู้ที่ตกเป็น
เป้าหมายของการปราบปรามได้เลือกที่จะหลบหนีไปซ่อนตัวในป่า (สานิต
มิกะราช, สัมภาษณ์, 15 กุมภาพันธ์ 2553) ไม่เป็นที่สงสัยเลยว่าสถานการณ์
เช่นนี้ได้สร้างเงื่อนไขอันดีให้แก่การต่อสู้ด้วยกำลังอาวุธของ พคท.

ความคิดที่จะต่อสู้ด้วยกำลังอาวุธของ พคท. เพิ่มมากขึ้นหลัง
การรัฐประหาร 2490 ทั้งนี้เพราะโอกาสการเคลื่อนไหวอย่างเปิดเผยที่เริ่มมา
ตั้งแต่กลางปี พ.ศ. 2488 ได้ถูกปิดลงเพราะการรัฐประหารครั้งนั้น ทำให้พรรค
หันมาให้ความสำคัญกับการต่อสู้ด้วยกำลังอาวุธในชนบท เดือนกุมภาพันธ์
พ.ศ. 2495 พคท. ได้จัดให้มีการประชุมสมัชชาพรรคครั้งที่ 2 และมีมติให้
‘ปลุกระดมมวลชนเรือนแสนเรือนล้าน เข้าสู่ชนบท ถือชนบทเป็นพื้นฐาน
เน้นปัญหาชาวนาเพื่อวางพื้นฐานให้แก่การต่อสู้ด้วยกำลังอาวุธ’ (ธ. เพียร-
วิทยา, 2546, น. 181-183) ในทางปฏิบัติภายในพรรคได้มีการจัดอบรม
ผู้ปฏิบัติงานเกี่ยวกับการเคลื่อนไหวมวลชนในชนบท ต่อมาคนเหล่านี้ก็ถูกส่ง
ไปยังพื้นที่ที่มีภูมิประเทศเหมาะแก่การต่อสู้ด้วยกำลังอาวุธ ที่สว่างแดนดิน
ในปี พ.ศ. 2495 พคท.ได้ส่งถวิล ซึ่งเดิมทีเคลื่อนไหวกับสมาคมกรรมกร
ข้าวสารที่กรุงเทพฯ เข้ามาเคลื่อนไหวจัดตั้งมวลชนเพื่อเตรียมการต่อสู้ด้วย
กำลังอาวุธ เริ่มแรกถวิลอาศัยอยู่กับมวลชนในจัดตั้งของ พคท. ที่บ้านม่วงไข่
อำเภอฟังโคน แล้วเดินทางมาติดต่อกับครองโดยการแนะนำของอดีตเสรี

ไทย ต่อมาจึงย้ายมาอยู่ที่สว้างแดนดินประกอบอาชีพตัดผมและแต่งงานกับหญิงสาวในท้องถิ่น (ถวิล พงศ์สกุล, สัมภาษณ์, 20 กุมภาพันธ์ 2557) ถวิลได้ร่วมกับครองบุกเบิกที่ปลูกปอบริเวณเหล่าใหญ่ในดงพระเจ้า (วิจิต จันดาวงศ์, สัมภาษณ์, 19 กุมภาพันธ์ 2553) ในการเคลื่อนไหวจัดตั้งเพื่อขยายมวลชนของพรรคถวิลทำผ่านเครือข่ายมวลชนของครองบริเวณดงพระเจ้า โดยเฉพาะที่บ้านเหล่าใหญ่และบ้านเปือย (สานิต มิกระราช, สัมภาษณ์, 15 กุมภาพันธ์ 2553) การที่เขาไปมาหาสู่กับครองแม้ว่าได้พยายามไม่ให้เป็นที่สนใจของคนทั่วไปแต่ก็ทำให้ถูกทางการเพ่งเล็ง เมื่อครองถูกจับได้มีตำรวจมาค้นที่บ้านของถวิลแต่ไม่พบหลักฐานใดๆ จึงไม่ถูกจับกุม (ถวิล พงศ์สกุล, สัมภาษณ์, 20 กุมภาพันธ์ 2557)

ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2495 ถึงการประหารชีวิตครองการเคลื่อนไหวของ พคท. ในสว้างแดนดินมีแค่การเคลื่อนไหวจัดตั้งมวลชนในบ้านเท่านั้น ยังไม่ได้จัดตั้งกองกำลังติดอาวุธในป่า การที่มีผู้ใกล้ชิดกับครองซึ่งเต็มไปด้วยความเคียดแค้นต่อการถูกลบหนີไปลี้ภัยในป่าได้สร้างเงื่อนไขที่ดีแก่การขยายงานไปสู่การต่อสู้ด้วยกำลังอาวุธ กลางปี พ.ศ. 2505 พคท. จึงเริ่มเตรียมการการต่อสู้ด้วยอาวุธโดยอาศัยหมู่บ้านที่มีการจัดตั้งมวลชนอย่างเข้มแข็งในดงพระเจ้าเป็นจุดเริ่มต้นในการเตรียมการ (ถวิล พงศ์สกุล, สัมภาษณ์, 20 กุมภาพันธ์ 2557) ดงพระเจ้าตั้งอยู่ทางทิศใต้ของตัวอำเภอสว้างแดนดิน มีอาณาเขตประมาณ 70 ตารางกิโลเมตร สภาพภูมิประเทศเป็นที่ราบสูงปกคลุมด้วยป่าดงดิบรกทึบ ดงแห่งนี้อยู่ไม่ไกลจากเทือกเขาภูพานเท่าใดนัก ติดกับดงพระเจ้าทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือเป็นที่ตั้งของดงพันนาซึ่งมีขนาดใกล้เคียงกันกับดงพระเจ้า บริเวณดงทั้งสองแห่งนี้มีหมู่บ้านใหญ่น้อยตั้งอยู่ประมาณ 40 หมู่บ้าน (คมสรณ์ มาตุคาม, 2520, น. 9-11) ประชาชนในหมู่บ้านเหล่านี้มีความตื่นตัวทางการเมืองสูงเพราะเคยเคลื่อนไหวทางการเมืองร่วมกับเตียงและครองมาตั้งแต่การเคลื่อนไหวของขบวนการเสรีไทยต่อ

เนื่องเรื่อยมา (พ. เมืองชุมพ, 2543, น. 72-73) อุดม สีสุวรรณ ผู้นำ พคท.ได้เปรียบดั่งพระเจ้าว่าเป็นเสมือน ‘เปลที่ฟุ้งฟักสงครามปฏิวัติ’ (พ. เมืองชุมพ, 2543, น. 111)

ในการเตรียมการต่อสู้ด้วยกำลังอาวุธ พคท. ได้จัดตั้งหน่วยปฏิบัติงานในป่าเพื่อจัดตั้งนำพาผู้ที่หลบหนีเข้าป่าทำการต่อสู้ด้วยกำลังอาวุธ (सानิต มิกระราช, สัมภาษณ์, 15 กุมภาพันธ์ 2553) ทำให้การหลบหนีเข้าป่าเพียงเพื่อมีชีวิตรอดต่อไปเท่านั้นกลายเป็นการต่อสู้ทางการเมือง ในขณะที่เดียวกันก็เร่งให้การศึกษาทางการเมืองแก่ประชาชน กลางปี พ.ศ. 2505 ธง แจ่มศรี ได้เดินทางจากในเมืองเข้าไปให้การศึกษาแก่มวลชนซึ่งจัดขึ้นอย่างลับๆ ที่บ้านเหล่าใหญ่ (วิฑิต จันดาวงศ์, สัมภาษณ์, 19 กุมภาพันธ์ 2553) ธง เป็นหนึ่งในสามของสมาชิกประจำกรมการเมืองซึ่งเป็นองค์การนำสูงสุดของ พคท. อีกสองคนที่เหลือคือเจริญ วรรณงาม และ วิรัช อังคถาวร ทั้งสามคนได้เคลื่อนไหวสร้างรากฐานให้แก่การต่อสู้ด้วยกำลังอาวุธในอีสานซึ่งเป็นพื้นที่ที่ พคท. กำหนดให้เป็นศูนย์กลางของการเตรียมการต่อสู้ด้วยกำลังอาวุธ โดยที่เจริญ นำการเคลื่อนไหวที่ภูพานและที่ราบของอำเภอนาแก-เรณูนคร (นครพนม) วิรัช อังคถาวร เคลื่อนไหวในเขตดงหลวง (มุกดาหาร) ธง แจ่มศรี นำการเคลื่อนไหวที่ดงพระเจ้า (สกลนคร) (พ. เมืองชุมพ, 2543, น. 43-44, 101-102)

การจัดตั้งและการให้การศึกษาแก่มวลชนในเขตดงพระเจ้าเป็นงานที่ถวิลดำเนินการมาอย่างต่อเนื่อง แกนนามวลชนคนสำคัญที่ทำงานร่วมกับถวิล ได้แก่ ปุ่น แก้วหานาม ผู้ใหญ่บ้านของบ้านเหล่าใหญ่ (ถวิล พงศ์สกุล, สัมภาษณ์, 20 กุมภาพันธ์ 2557) ปุ่นเคยร่วมงานกับครองมาก่อน เขามีบทบาทสำคัญในการให้ความช่วยเหลือด้านต่างๆ แก่ พคท. ชวลิต ทับขวา ผู้นำ พคท. ที่บุกเบิกสร้างงานในเขตดงพระเจ้าถึงกับกล่าวว่า ‘พคท. มาอยู่ดงพระเจ้าก็ได้อาศัยคนนี้แหละ’ ในช่วงเตรียมการต่อสู้ด้วย

อาวุธ เขาเป็นผู้รับผิดชอบจัดการส่งคนเดินทางเข้าออกระหว่างป่ากับเมือง และก็ทำหน้าที่ส่งอาวุธด้วย เมื่อการเคลื่อนไหวของเขาถูกเพ่งเล็งจากทางการ ปุณยังคงพยายามอยู่เคลื่อนไหวในบ้านต่อไป แต่เมื่อสถานการณ์ไม่สู้ดีก็จะหลบเข้าป่า วิธีการเช่นนี้ พคท. เรียกว่ากึ่งป่ากึ่งบ้าน เขาทำเช่นนี้อยู่ระยะหนึ่งแต่ในที่สุดก็ต้องเข้าป่าในปี พ.ศ. 2509 และได้รับการแต่งตั้งให้เป็นกรรมการของเขตงานดงพระเจ้าและต่อมาได้เป็นเลขาธิการเขตงาน 222 แทน ถวิล (ชวลิต ทับขวา, สัมภาษณ์, 2 กุมภาพันธ์ 2553) การเตรียมการต่อสู้ด้วยกำลังอาวุธที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือการสร้างบุคลากรด้านการเมือง การทหาร และการแพทย์ พคท. ได้จัดส่งคนหนุ่มสาวแถบดงพระเจ้าซึ่งส่วนใหญ่อายุ 17-20 ปี ไปศึกษาที่จีนและเวียดนาม (सानิต มิกระราช, สัมภาษณ์, 15 กุมภาพันธ์ 2553) นอกจากศึกษาจากต่างประเทศแล้วยังมีการศึกษาบทเรียนจากเขตงานอื่นภายในประเทศด้วย เพื่อเตรียมการต่อสู้ด้วยอาวุธในเขตดงพระเจ้า ถวิลได้เดินทางไปศึกษาการใช้ชีวิตในป่าของกองกำลัง พคท. ที่นาบัว เป็นเวลาประมาณ 10 วัน ด้วยการดูงานนี้เกิดขึ้นก่อนการปะทะใหญ่ครั้งแรกระหว่างกองกำลังของ พคท. กับตำรวจที่ป่าบ้านนาบัว อำเภอเรณูนคร จังหวัดนครพนม ในวันที่ 8 สิงหาคม พ.ศ. 2508 (ถวิล พงศ์สกุล, สัมภาษณ์, 20 กุมภาพันธ์ 2557)

ในขณะที่ พคท. เตรียมการต่อสู้ด้วยกำลังอาวุธอย่างเข้มแข็ง ในเดือนมกราคม พ.ศ. 2506 ทางกรมได้ทำการกวาดล้างจับกุมผู้ที่ถูกกล่าวหาว่าเป็นผู้ที่ ‘สืบทอดแผนงานของนายครอง จันดาวงศ์ตลอดมาโดยมิได้หยุดยั้ง’ ใน 4 อำเภอของสกลนคร ได้แก่ สว่างแดนดิน วานรนิวาส วาริชภูมิ และ พรรณานิคม โดยใช้กำลังตำรวจจาก 7 จังหวัดกว่า 100 นายออกปฏิบัติการใน 4 จุด เป็นเวลา 10 วัน มีผู้ถูกจับกุมทั้งสิ้น 90 คน แต่งอ้อนภรรยาของครองก็ถูกจับในครั้งนี้ (คมสรวงศ์ มาตุคาม, 2521, น. 288-297) การปราบปรามไม่ได้จำกัดอยู่แค่ผู้ใกล้ชิดครองดังที่เป็นมาแต่ได้ขยายไปสู่

การปราบชาบ้านทั่วไปด้วย ทำให้มีผู้หลบหนีเข้าป่าอีกกระลอก คนเหล่านี้เข้าป่าด้วยความหวาดกลัวระคนกับความโกรธแค้น (วิฑิต จันดาวงศ์, สัมภาษณ์, 19 กุมภาพันธ์ 2553) เมื่อเป็นเช่นนี้จึงไม่น่าประหลาดใจที่การเคลื่อนไหวของ พคท. รอบ ๆ ดงพระเจ้าได้ขยายตัวออกไปอย่างรวดเร็ว (ถวิล พึ่งสกล, สัมภาษณ์, 20 กุมภาพันธ์ 2557)

การต่อสู้ด้วยกำลังอาวุธของ พคท. เขตดงพระเจ้าใกล้เป็นความจริงยิ่งขึ้นเมื่อกลุ่มคนที่พรรคส่งไปศึกษาในต่างประเทศรวม 14 คน ซึ่งในนี้มีผู้ที่ไปศึกษาการทหารด้วยเดินทางถึงดงพระเจ้าในปี พ.ศ. 2508 คนกลุ่มนี้ข้ามแม่น้ำโขงจากฝั่งลาวเข้าสู่เขตป่าดงของอำเภอสังคม จังหวัดหนองคาย ในเดือนกุมภาพันธ์ ระหว่างทางได้ยิงต่อสู้กับโจรในป่าใกล้บ้านสามัคคี อำเภอน้ำโสม จังหวัดอุดรธานี หลังจากปราบโจรได้แล้วก็เดินทางผ่านช่องข้าวสารเข้าสู่เขตงานของ พคท. ที่หนองบัวลำภู แล้วนั่งรถผ่านอุดรธานีไปยังสว่างแดนดิน จากนั้นก็เดินเท้าเข้าสู่ดงพระเจ้า รวมเวลาเดินทางทั้งสิ้นประมาณ 3 เดือน ในเวลานั้นกองกำลังของ พคท. จำนวน 20 คน ภายใต้การนำของธง ลงหลักปักฐานในดงพระเจ้าได้แล้ว พวกเขาทำการจัดตั้งมวชนใน 7 หมู่บ้าน หลังจากมีกำลังมาสมทบอีก 14 คนแล้ว การเคลื่อนไหวมวชนได้ขยายตัวไปสู่หมู่บ้านรอบ ๆ ตัวอำเภอสว่างแดนดิน เขตเคลื่อนไหวบางแห่งอยู่ห่างจากตัวอำเภอแค่ 3 กิโลเมตรเท่านั้น มวชนในจัดตั้งก็มีความเข้มแข็งสามารถให้ที่หลบภัยในหมู่บ้านในยามที่ทางการออกกวาดล้างได้ (ชวลิต ทับขวา, สัมภาษณ์, 2 กุมภาพันธ์ 2553) ความเข้มแข็งของการจัดตั้งมวชนยังแสดงให้เห็นจากความสามารถในการระดมคนหนุ่มสาวรอบ ๆ ดงพระเจ้ามาฝึกวิชาการทหาร ทั้งการยิงต่อสู้ การลาดตระเวน การหาข่าว (พ. เมืองชมพู, 2543, น. 81)

เนื่องจากการเคลื่อนไหวบริเวณดงเจ้ามีมวชนให้การสนับสนุนอย่างแข็งขันและอยู่ไม่ไกลจากตัวอำเภอสว่างแดนดินเท่าไรนักการ

เข้าออกเมืองค่อนข้างสะดวกทำให้ พคท. ใช้เป็นจุดติดต่อระหว่างป่ากับเมือง (ชวลิต ทับขวา, สัมภาษณ์, 2 กุมภาพันธ์ 2553) เมื่อจิตร ภูมิศักดิ์ตัดสินใจเข้าร่วมการต่อสู้ด้วยกำลังอาวุธก็เดินทางเข้าป่าที่นี่ ดงพระเจ้ายังถูกใช้เป็นที่พักพิงของสมาชิกรุ่นก่อนๆ ของสมาชิกรุ่นใหม่ในป่าของ พคท. อีกด้วย (พ. เมืองชมพู, 2543, น. 64, 84, 128) เดือนกันยายน พ.ศ. 2508 พคท. ได้จัดการประชุมครั้งประวัติศาสตร์ขึ้นที่ดงพระเจ้า ความสำคัญของการประชุมกรรมการเมืองขยายวงครั้งนั้นคือการผ่านมติให้ลงมือโจมตีกองกำลังของรัฐบาลแทนการหลบหลีกการปะทะอันเป็นสิ่งที่เคยยึดถือปฏิบัติกันมาตามมติปี 2506 (พ. เมืองชมพู, 2543, น. 89, 112) นั่นก็หมายความว่าความตั้งใจเปิดฉากสงครามประชาชนของ พคท. เกิดขึ้นที่ดงพระเจ้านี่เอง การตัดสินใจดังกล่าวเป็นผลมาจากการประเมินสถานการณ์ภายหลังที่กองกำลังของ พคท. ปะทะกับกองกำลังของทางการเมื่อเดือนสิงหาคม พ.ศ. 2508 ที่นาบัว หลัง ‘เสียงปืนแตก’ ทางทหารได้ยกระดับการค้นหาและปราบปรามกองกำลังของ พคท. ทำให้การหลบหลีกการปะทะเป็นไปได้ยาก การจะรักษาความเป็นฝ่ายกระทำก็ต้องเป็นฝ่ายริเริ่มโจมตีก่อน (ธ. เพียรวิทยา, 2546, น. 189)

ที่ดงพระเจ้ายกก่อนการปะทะที่นาบัวโดยทั่วไปการรักษาความลับของกองกำลังในป่ายังคงทำได้ดี แต่ก็มีเหมือนกันที่ทางการสามารถสืบทราบที่ตั้งและเข้าโจมตี เช่น ที่บ้านเปือยน้อย (ปัจจุบันคือบ้านทานตะวัน) ทำให้ฝ่าย พคท. เสียชีวิต 3 คน ว่ากันว่าในเหตุการณ์นี้เมื่อเจ้าหน้าที่เข้าโจมตีด้วยความจวนตัวกองกำลังของ พคท. ได้ตะลุมบอนกับเจ้าหน้าที่ด้วยมือเปล่าจึงถูกสังหารเสียชีวิตดังกล่าว ผู้ปฏิบัติงานของ พคท. ในเขตนั่นถือว่านี้เป็นการต่อสู้ด้วยอาวุธก่อนเหตุการณ์ปะทะที่นาบัว (วิฑิต จันดาวงศ์, สัมภาษณ์, 19 กุมภาพันธ์ 2553) ภายหลัง ‘เสียงปืนแตก’ ที่นาบัวเนื่องจากการเพิ่มความพยายามในการค้นหามากขึ้น ประกอบกับการเคลื่อนไหวมวลชนที่กว้างขึ้นทำให้เป็นเรื่องยากที่กองกำลังของ พคท. จะรักษาความลับได้

ดังเดิม (ถวิล พึ่งสกุล, สัมภาษณ์, 20 กุมภาพันธ์ 2557) วันที่ 26 พฤศจิกายน พ.ศ. 2508 กองกำลังรัฐบาลได้เข้าโจมตีที่ตั้ง พคท.ในดงพระเจ้าที่เหล่าข้าเหล็ก และได้ปะทะกับหน่วยย่อยของ พคท. ประมาณ 5 นาทีก็ล่าถอยไป (ชวลิต ทับขวา, สัมภาษณ์, 2 กุมภาพันธ์ 2553) หัวหน้าหน่วยทหารของ พคท. ที่ ดงพระเจ้าในขณะนั้นคือสหายสาร์กาผู้ซึ่งสำเร็จวิชาการทหารจากเวียดนาม ในปี พ.ศ. 2505 เขาและน้องชายได้ทำหน้าที่คุ้มกันลูกสาวของครองในการ เดินทางออกนอกประเทศ หลังจากนั้นได้เข้าศึกษาวิชาการทหารประมาณ 2 ปีจึงเดินทางกลับมายังดงพระเจ้าในปี พ.ศ. 2508 (วิฑิต จันดาวงศ์, สัมภาษณ์, 19 กุมภาพันธ์ 2553) เสียงปืนที่เหล่าข้าเหล็กเป็นสัญญาณบอกว่าการต่อสู้ด้วย กำลังอาวุธที่ได้ตระเตรียมมาตั้งแต่ พ.ศ. 2505 ได้เริ่มขึ้นแล้ว กองทหารกอง แรกของ พคท. เขตดงพระเจ้าได้รับการตั้งชื่อว่าหน่วย ‘ครองชัย’ เป็นการให้ เกียรติแก่ครอง ต่อมาได้เปลี่ยนชื่อเป็นกองร้อย 167 เมื่อ พคท. ประกาศจัด ตั้งกองทัพปลดแอกประชาชนแห่งประเทศไทยในปี พ.ศ. 2511 (สหายวิสันต์, สัมภาษณ์, 20 เมษายน 2553)

เมื่อมีการต่อสู้ด้วยกำลังอาวุธปฏิบัติการตอบโต้จากรัฐบาลย่อม รุนแรง ระหว่างปี พ.ศ. 2508-2510 ทางเราได้ดำเนินการปราบปรามอย่าง ทารุณโหดร้าย มีการจับกุมชาวบ้านครั้งใหญ่แบบเหวี่ยงแห เมื่อจับได้แล้ว ก็ทรมานด้วยวิธีการต่างๆ เช่น ทบตี เอาไฟลน จับแขวนคอกับต้นไม้ ให้รับ สารภาพ หากไม่สารภาพก็ฆ่าทิ้ง มีหญิงที่ตั้งครรภ์ถูกเตะจนแท้งลูก ชาวบ้านที่เป็นบุตรหรือภรรยาของผู้ต้องสงสัยบางคนที่ไม่สามารถตอบคำถามของเจ้า- หน้าที่ได้ก็ถูกนำตัวไปทรมานและถูกยึดโค-กระบือ ยังมีการใช้อำนาจข่มเหง ประชาชนแบบอื่นๆ อีก เช่น ไม่ยอมจ่ายค่าผลไม้เมื่อเจ้าของทวงถามก็ตัด ต้นผลไม้ทิ้ง ที่เลวร้ายกว่านั้นคือการข่มขืนลูกสาวและภรรยาของชาวบ้าน การ ปราบปรามดังกล่าวทำให้บางหมู่บ้าน เช่น บ้านเหล่าใหญ่ เกือบจะกลายเป็นหมู่บ้านร้าง เหลือก็เพียงคนชราที่หลบหนีไม่ได้เท่านั้น แต่ต่อมาพวก

เขาก็ถูกจับกุมด้วย (คมสรวรค์ มาตุคาม, 2520, น. 166-170) การปราบปรามของทางการได้ก่อให้เกิดความเจ็บปวดทรมานทางร่างกายและความบีบคั้นทางจิตใจในหมู่ชาวนาบ้าน จนบางครั้งทำให้เกิดโศกนาฏกรรมขึ้น เช่น กรณีของหญิงบ้านเปือยน้อยคนหนึ่งที่ถูกถูกเจ้าหน้าที่ฆ่าตาย สามีต้องหลบหนี ทำให้เธอต้องดูแลลูกเล็กๆ ถึง 7-8 คน ลูกคนสุดท้ายยังเล็กจึงต้องคอยให้นม ทำให้มีความยากลำบากในการเลี้ยงดูครอบครัว ในที่สุดเธอได้ตัดสินใจฆ่าลูกคนสุดท้ายนั้นเสียโดยการใส่สารหนูลงในอาหาร (เฮือง มิกระราช, สัมภาษณ์, 20 เมษายน 2553)

การปราบปรามของทางการก่อให้เกิดความเดือดร้อนและความชิงชังต่อเจ้าหน้าที่ในหมู่ประชาชน (คมสรวรค์ มาตุคาม, 2520, น. 170) การปราบปรามทำให้มีผู้หลบหนีเข้าป่าเป็นจำนวนมากจนแม้แต่กองกำลังของพคท. เองก็รับไว้ได้ไม่หมด (คมสรวรค์ มาตุคาม, 2520, น. 167) ด้วยเหตุนี้จึงไม่น่าประหลาดใจที่หลังจากการปะทะที่เหล่าข้าหลวงเขตงานดงพระเจ้าได้มีการขยายตัวไปอย่างกว้างขวาง ปลายปี พ.ศ. 2509 นอกจากดงพระเจ้า-ดงพันนาแล้ว การเคลื่อนไหวยังครอบคลุมถึงดงสารที่อยู่ถัดจากดงพระเจ้าไปทางทิศเหนือ ดงผาลาดในเขตอำเภอมหาสารคามซึ่งตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของดงสาร และภูเตี้ยซึ่งอยู่ทางทิศใต้ของดงพระเจ้า-ดงพันนา ครอบคลุมภูพานบริเวณอำเภอส่องดาว วาริชภูมิ (สกลนคร) หนองหาน ศรีธาตุ (อุดรธานี) ต่อมา ได้มีการบุกเบิกเขตงานใหม่แถบเทือกเขาภูพานทางทิศตะวันออกของภูเตี้ยบริเวณอำเภอมหาสารคาม ภูพาน (สกลนคร) สหัสขันธ์ ท่าคันโท (กาฬสินธุ์) เขตนี้เรียกว่าเขตภูสูง ในปี 2510 ชาวลิต ทับขวา ได้นำกำลัง 1 หมวดจากดงพระเจ้าไปบุกเบิกเขตงานใหม่ที่ดงมูลซึ่งตั้งอยู่รอยต่อกาฬสินธุ์-ขอนแก่น (ชาวลิต ทับขวา, สัมภาษณ์, 2 กุมภาพันธ์ 2553)

อยากจะเพิ่มเติมอีกว่า การขยายตัวของการต่อสู้ด้วยกำลังอาวุธในเขตดงพระเจ้าที่กล่าวมานั้นนอกจากจะอาศัยมวลชนผู้ศรัทธาในตัว

ครองตามหมู่บ้านต่าง ๆ เป็นผู้สนับสนุนแล้ว ผู้ศรัทธาในตัวครองที่เข้าป่าก็มีบทบาทในการขยายงานของ พคท. อย่างสำคัญยิ่ง ตัวอย่างเช่นที่เขตรางดงสารซึ่งเริ่มเคลื่อนไหวในปี พ.ศ. 2509 ด้วยผู้ที่ศรัทธาในตัวครองเพียงสองคน พวกเขาทำงานอย่างโดดเดี่ยวภายใต้สถานการณ์อันยากลำบาก กลางวันหลังจากเก็บซ่อนข้าวของแล้วก็แต่งตัวแบบชาวบ้านตระเวนตามชายป่าไปพบปะประชาชน กลางคืนกลับเข้ามานอนในป่า หลังการปลุกระดม จัดตั้ง ให้การศึกษา ฝึกอบรมระเบียบวินัย ฝึกทหารบ้าน จัดตั้งระบบข่าว การสื่อสาร และการส่งเสบียง จนในที่สุดสามารถจัดตั้งคณะกรรมการบ้านซึ่งเป็นองค์การอำนาจรัฐขั้นพื้นฐานขึ้นซ้อนทับกับอำนาจรัฐของทางการในหมู่บ้าน ดงสารได้กลายเป็นฐานอันแข็งแกร่งของกองกำลังอาวุธที่ขยายตัวเติบโตขึ้นอย่างรวดเร็ว พอถึงปี 2511-2512 ดงสารมีทหารกว่า 40 คน รวมกับผู้ที่ทำงานด้านอื่นๆ แล้วก็มีการถึงร้อยกว่าคน ดงสาร ดงพาลาด และดงสีชมพู ต่อมาได้รวมกันเข้าเป็นเขต 222 ของ พคท. (พ. เมืองชุมพู่, 2543, น. 72-73, 190-191) หลังจากหนืออย่างหวัชุกหวัชุนภายหลังการประหารชีวิตครองในปี พ.ศ. 2504 ชาวนาดงพระเจ้าได้กลายเป็นผู้ที่มีบทบาทอย่างสำคัญในการต่อสู้ด้วยกำลังอาวุธของ พคท.

สรุป

ก่อนการต่อสู้ด้วยกำลังอาวุธของ พคท. ชาวนาดงพระเจ้าได้ผ่านการเคลื่อนไหวทางการเมืองมาอย่างหลากหลาย ยาวนาน ตั้งแต่การเคลื่อนไหวร่วมกับขบวนการเสรีไทย การเคลื่อนไหวเพื่อสันติภาพ และการเลือกตั้ง การเข้าร่วมเคลื่อนไหวทางการเมืองดังกล่าวย่อมไม่ใช่เรื่องธรรมดาที่ชาวชนบทในดินแดนอันห่างไกลได้เข้าไปเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ทางการเมืองที่สำคัญของรัฐประชาชาติไทย การทำความเข้าใจในเรื่องนี้จำเป็นต้องทำความเข้าใจเครือข่าย ส.ส. อิสาน ที่เกิดขึ้นภายหลังการเปลี่ยนแปลงการ

ปกครอง 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองมาสู่ระบอบรัฐสภาได้มี ส.ส. อีสานกลุ่มหนึ่งเคลื่อนไหวเป็นตัวแทนให้กับคนยากคนจน ส.ส. กลุ่มนี้สนับสนุนปรีดีเนื่องจากเห็นว่าปรีดีมีนโยบายที่จะก่อให้เกิดความเป็นธรรมในสังคม

ในช่วงทศวรรษ 2480 พันธมิตรทางการเมืองระหว่าง ส.ส. อีสานกับปรีดีมีความขัดแย้งกับจอมพล ป. เกี่ยวกับนโยบายเศรษฐกิจและความมั่นคงของประเทศ ความขัดแย้งระหว่างสองฝ่ายพัฒนาไปอีกขั้นหนึ่งเมื่อจอมพล ป. ได้ร่วมเป็นพันธมิตรกับญี่ปุ่นเพื่อสู้รบกับฝ่ายสัมพันธมิตรในสงครามโลกครั้งที่สอง ปรีดีไม่พอใจในการกระทำดังกล่าวจึงได้จัดตั้งขบวนการเสรีไทยขึ้นมาต่อต้านโดยมี ส.ส. อีสานคนสำคัญหลายคนเข้าร่วมเคลื่อนไหวด้วย เติง ผู้นำ ส.ส. อีสานได้ระดมชาวนาให้เข้าร่วมต่อสู้กับเสรีไทยบริเวณเทือกเขาภูพาน นี่คือการเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับการเมืองระดับชาติครั้งสำคัญของชาวนชนบทในดินแดนอันห่างไกลของอีสาน ที่จังหวัดสกลนคร ครองซึ่งเป็นเพื่อนสนิทของเติงมีบทบาทสำคัญในการชักชวนชาวนาให้เข้าร่วมขบวนการเสรีไทย การเคลื่อนไหวมวลชนครั้งนี้นับเป็นประสบการณ์ที่มีประโยชน์ต่อครองในอนาคต

ภายหลังที่เสรีไทยยุติบทบาทลง ครองยังคงเคลื่อนไหวทางการเมืองร่วมกับชาวนาบริเวณดงพระเจ้าต่อไป การเคลื่อนไหวของครองตกเป็นที่เฟื่องเฟื่องของรัฐบาลและถูกจับกุมถึง 3 ครั้ง คือ ในปี 2491 เขาถูกจับพร้อมกับเติงด้วยข้อหาคบคิดแบ่งแยกดินแดนและกบฏในราชอาณาจักร ต่อมาครองถูกจับในการเคลื่อนไหวสันติภาพในเดือนพฤศจิกายน 2495 ครั้งสุดท้ายถูกจับกุมในเดือนพฤษภาคม 2504 ในข้อหาคอมมิวนิสต์ เป็นกบฏภายในและภายนอกราชอาณาจักรพร้อมกับคนอื่นๆ ที่ทางการเห็นว่าเป็น ‘พวกฟ้อง’ ของเขารวมทั้งสิ้น 148 คน ครองถูกประหารชีวิตหลังการจับกุมเพียงไม่กี่วัน

ภายหลังการเสียชีวิตของครองช้วนารอบ ๆ ดงพระเจ้าได้หนีเข้าป่าเพื่อให้รอดพ้นจากการจับกุมเช่นหมา พวกเขาและครอบครัวของครองได้เข้าร่วมการต่อสู้กับ พคท. ซึ่งเตรียมการต่อสู้ด้วยอาวุธในแถบนั้น การต่อสู้ด้วยกำลังของ พคท. ได้อาศัยชาวนาผู้ศรัทธาในตัวครองจากหมู่บ้านต่าง ๆ รอบดงพระเจ้าเป็นฐานสนับสนุนการต่อสู้ นอกจากนี้ ผู้ศรัทธาในตัวครองที่เข้าป่าก็มีบทบาทในการขยายงานของ พคท. อย่างสำคัญยิ่ง พวกเขาได้ช่วยให้การต่อสู้ด้วยกำลังอาวุธของพคท. ขยายตัวไปอย่างรวดเร็ว

บรรณานุกรม ภาษาไทย

- คมสันต์ มาตุคาม. (2520). *คงพระเจ้า แดนมรณะ*. กรุงเทพฯ: พัทธกะประชา.
- _____. (2521). *ครอง จันดาวงศ์ เขาคือใคร*. กรุงเทพฯ: พัทธกะประชา.
- คายส์, ชาร์ลส์. (2552). *แนวคิดท้องถิ่นอีสานนิยมในประเทศไทย*. อุบลราชธานี: ศูนย์วิจัยอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี.
- ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และธำรงค์ศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์. (2544). *ปรีดี พนมยงค์และ 4 รัฐมนตรีอีสาน+1*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.
- ดารารัตน์ เมตตาริกานนท์. (2546). *การเมืองสองฝั่งโขง*. กรุงเทพฯ: ศิลปวัฒนธรรม.
- แดงอ่อน จันดาวงศ์. (2546). “ชีวิตที่เลือกเกิดไม่ได้” ใน อนุสรณ์งานฌาปนกิจศพนางแดงอ่อน จันดาวงศ์. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เดือนตุลา: 21-52.
- ทักษ์ เฉลิมเตียรณ. (2548). *การเมืองระบบพ่อขุนอุปถัมภ์แบบเผด็จการ*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ธ. เพียรวิทยา. (2546). “ประวัติและบทเรียนบางประการของพรรคเรา”. ฟาเดียวกัน, มกราคม-เมษายน, น. 170-200.
- ปรีชา ธรรมวินทร. (2553). *เตียง ศิริขันธ์ ขบวนการเสรีไทยสกลนคร*. กรุงเทพฯ: แม่คำฝาง.
- พ. เมืองชมพู. (2543). *สู่สมรภูมิภูพาน*. กรุงเทพฯ: มติชน.
- พวงทอง รุ่งสวัสดิทรัพย์ ภาวครพันธุ์. (2549). *สงครามเวียดนาม: สงครามกับความจริงของประเทศไทย*. กรุงเทพฯ: คบไฟ.

- ลิขิต ธีรเวคิน. (2544). *วิวัฒนาการการเมืองการปกครองไทย*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- วิฑิต จันดาวงศ์. (2546). “แต่งอ่อน จันดาวงศ์ วิพากกรรมอำมหิต ทั้งชีวิตต้องผิดหวัง” ใน *อนุสรณ์งานฌาปนกิจศพนางแต่งอ่อน จันดาวงศ์*: 59-69.
- _____. (2546). “รำลึกอดีต” ใน *เสรีไทยภูพาน ครอง จันดาวงศ์*. สกลนคร: โครงการส่งเสริมและพัฒนางานวิชาการท้องถิ่นสกลนคร: 41-62.
- _____. (2552). *บทบาทชีวิต แนวคิดการเมือง ครูครอง จันดาวงศ์*. สกลนคร: คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร.
- วิวัฒน์ คติธรรมนิธย์. (2539). *กบฏสันติภาพ*. กรุงเทพฯ: คบไฟ.
- สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล. (2545). “พรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยกับกบฏสันติภาพ”, ใน ชลธิรา สัตยาวัฒนา (บก), *กึ่งศตวรรษขบวนการสันติภาพ*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เมฆขาว, น. 141-223.
- สมศักดิ์ ภู่วรรณ. (2546). “ครูครอง จันดาวงศ์ ประวัติโดยสังเขป” ใน สมศักดิ์ ภู่วรรณ, *เสรีไทยภูพาน ครอง จันดาวงศ์*. สกลนคร: โครงการส่งเสริมและพัฒนางานวิชาการท้องถิ่นสกลนคร: 67-97.
- สิริลักษณ์ จันทรวงศ์, ทาฮาฮาชิ คัทซึยุกิ, สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล, ชลธิรา สัตยาวัฒนา (บก). (2545). *กึ่งศตวรรษขบวนการสันติภาพ*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เมฆขาว.
- สุทธชัย ยิ้มประเสริฐ. (2550). *แผนชิงชาติไทย*. กรุงเทพฯ: 6 ตุลารำลึก.
- หลวงประดิษฐมนูธรรม. (2542). *เค้าโครงเศรษฐกิจ*. กรุงเทพฯ: สถาบันปรีดีพนมยงค์.

ภาษาอังกฤษ

- Girling, J. (1981). *Thailand: Society and Politics*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Goscha, C. (1999). *Thailand and the Southeast Asian Networks of the Vietnamese Revolution, 1885-1954*, Surrey: Curzon.
- Katsuyuki, T. (2002). 'The Peace Movement in Thailand after the Second World War: the Case of Sakon Nakhon and Sisaket' ใน ชลธิรา สัตยาวัฒนา (บก), *กึ่งศตวรรษขบวนการสันติภาพ*, กรุงเทพฯ: เมฆขาว, น. 107-142.
- Keyes, Charles F. (1967). *Isan: Regionalism in Northeast Thailand*. Ithaca, NY: Cornell University.
- Kobkua Suwannathat-Pian. (1995). *Thailand's Durable Premier: Phibun through Three Decades, 1932-1957*. Kuala Lumpur: Oxford University Press.
- Pasuk Phongpaichit and Chris Baker. (1995). *Thailand: Economy and Politics*. Oxford: Oxford University Press.
- Stowe, Judith A. (1991). *Siam Becomes Thailand*. Honolulu: University of Hawaii Press.
- Thak Chaloemtiarana. (1979). *Thailand: The Politics of Despotic Paternalism*. Bangkok: Thammasat University Press.

สัมภาษณ์

- ชวลิต ทับขวา, สัมภาษณ์, 2 กุมภาพันธ์ 2553
ถวิล พึ่งสกุล, สัมภาษณ์, 20 กุมภาพันธ์ 2557
วิฑิต จันดาวงศ์, สัมภาษณ์, 20 ธันวาคม 2549
วิฑิต จันดาวงศ์, สัมภาษณ์, 19 กุมภาพันธ์ 2553
สหยวิสันต์, สัมภาษณ์, 20 เมษายน 2553
ยาง วงศ์กระไช้, สัมภาษณ์, 7 สิงหาคม 2552
สานิต มิกระราช, สัมภาษณ์, 15 กุมภาพันธ์ 2553
เฮือง มิกระราช, สัมภาษณ์, 20 เมษายน 2553